

בִּצְלֵם

מרכז המידע הישראלי לזכויות האדם בשטחים (ע.ר.)
بتسيلم - مركز المعلومات الإسرائيلي لحقوق الإنسان في الأراضي المحتلة

BTSELEM - The Israeli Information Center for
Human Rights in the Occupied Territories

2 0 0 2 ח א י

אצבע קלה

ירי בלתי מוצדק והוראות הפתיחה
באש במהלך אינתיפאדת אל-אקצא

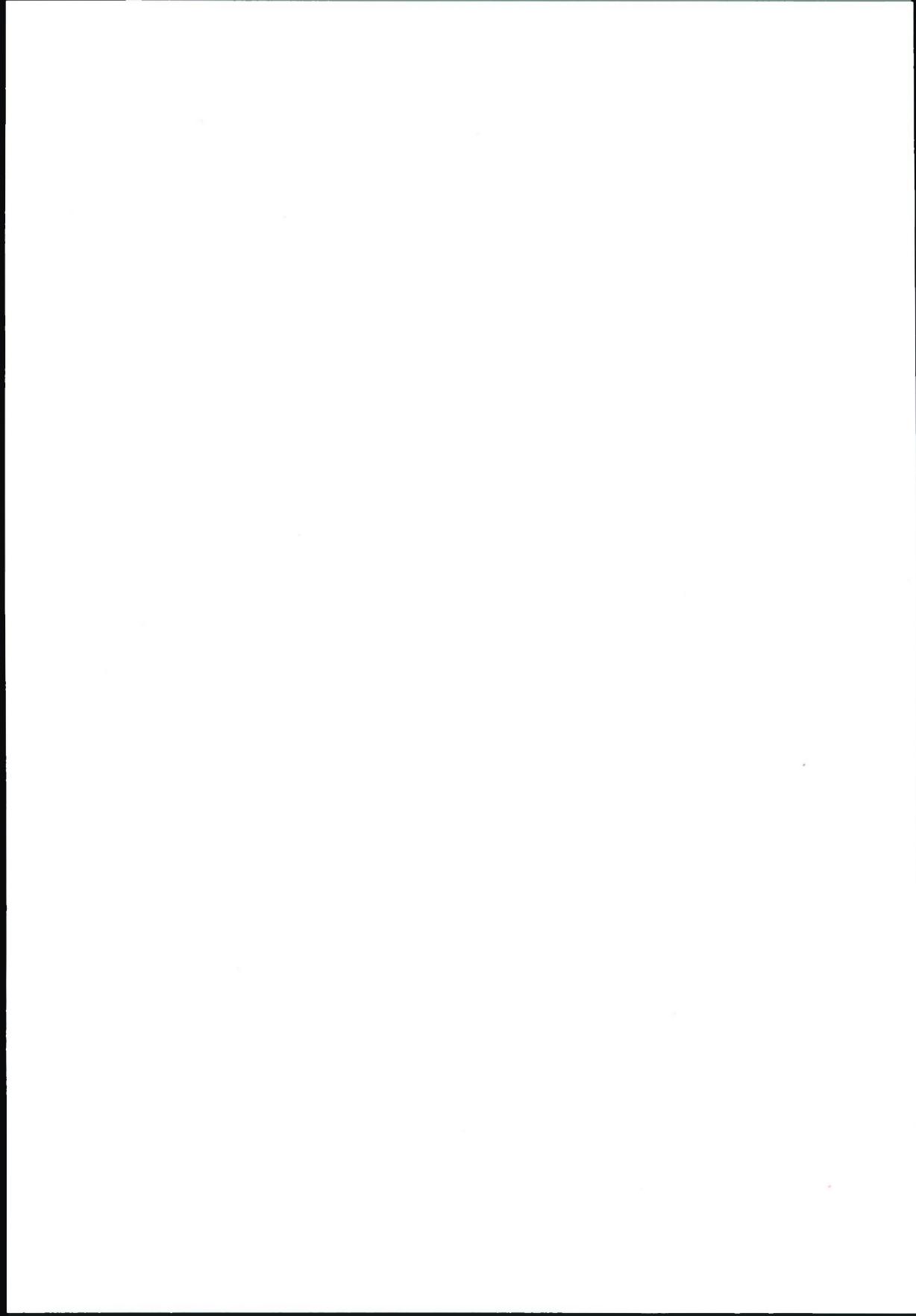
אצבע קלה

די בלתי מוצדק והוראות הפתיחה
באש במהלך אינתיפאדת אל-אקצא

מארס 2002

בצלם הוא ארגון זכויות אדם עצמאי שהוקם בשנת 1989 במטרה לתעד את הפרות זכויות האדם בשטחים ולהביאן לידיעת קובעי המדיניות והציבור הרחב. ממצאי בצלם מבוססים על עבודת שטח ותחקירים עצמאיים וכן על מקורות רשמיים, עתונות ונתוני ארגוני זכויות אדם ישראליים, פלסטיניים ובינלאומיים.

מחקר וכתובה:	רון דודאי
עריכה:	יעל שטיין
ריכוז מידע:	קורין דגני, רונן שניידרמן
עבודת שטח:	מוסא אבו השאש, סוהא זייד, רסלאן מחאג'נה, נביל מח'ירז
תמונת השער:	חייל צה"ל מכוון את נשקו לעבר גבר וילד פלסטינים, חברון, 7.6.01
צילום:	נאייף השלמון, רויטרס

ב-27.9.01, בשעת צהריים, הלך עלי אבו באלימה, תושב דיר אל-בלח בן 30, ששבל מפיגור שכלי, סמוך לכביש באזור ההתנחלות כפר דרום, עליו הכריז צה"ל שבוע קודם לכן כסגור בפני פלסטינים. חיילים במוצב סמוך ירו עליו כמה כדורים והוא נהרג. ב-17.12.01 שיחקו כמה ילדים תושבי מחנה הפליטים ח'אן יונס על דרך עפר החוצה את המחנה בצעצועי פלסטיק בצורת כלי נשק. חיילי צה"ל, שנמצאו במוצב במרחק של כמה מאה מטרים מהם, ירו עליהם אש חיה והרגו את מוחמד חניידק, ילד בן 15. אלו הן רק שתי דוגמאות לתוצאות של מדיניות הפתיחה באש של צה"ל במהלך אינתיפאדת אל-אקצא.

גורמים בכירים בצה"ל דוחים בעקביות טענות בדבר ירי בלתי מוצדק של חיילים. בתחילת האינתיפאדה קבע הרמטכ"ל שאול מופז כי בניגוד לביקורת שנמתחה על צה"ל בדבר שימוש מופרז בכוח, "מידת הפיקוח על פעילות החיילים" גבוהה והוא לא הבחין בחריגות המצדיקות טיפול מערכתי בצבא.¹ בעקבות ביקורת שהושמעה לאחרונה על ידי קציני מילואים, חזר הרמטכ"ל וטען כי "אני חושב שהצבא הוכיח שהוא יודע לטפל גם במעשים חריגים, בודדים ככל שיהיו".² בתגובה לדו"ח בצלם בו הובאו מקרים רבים בהם נפגעו אזרחים פלסטינים חפים מפשע, טען דובר צה"ל כי "חיילי צה"ל הונחו להשיב אש לעבר מקורות הירי בלבד, ולהימנע מלהשיב אש לעבר מקומות קדושים, בתי חולים ואוכלוסייה אשר אינה מעורבת בלחימה באופן ישיר".³

מאז תחילת האינתיפאדה ב-29.9.00 ועד אמצע חודש מארס 2002 נהרגו בשטחים מיירי אנשי כוחות הביטחון 1007 פלסטינים, מהם 189 קטינים. בנוסף נהרגו 213 אנשי כוחות הביטחון הפלסטיניים ונפצעו אלפים. רבים מהנפגעים היו אזרחים לא חמושים שנפגעו, בין השאר, במהלך פיזור הפגנות, כאשר שהו סמוך למחסומים או לעמדות צה"ל או מיירי ללא הבחנה לעבר ביתם.

בצלם וארגוני זכויות אדם אחרים קבעו פעמים רבות במהלך האינתיפאדה כי צה"ל משתמש בכוח מופרז וכי רבים מהפלסטינים שנפגעו היו אזרחים חפים מפשע.⁴ ביקורת דומה נמתחה לאחרונה על ידי האלוף במילואים וראש השב"כ לשעבר, עמי איילון, אשר אמר כי "לירות בנער לא חמוש זה דבר בלתי חוקי בעליל. כמות הילדים שנחרגו במהלך השנה וחצי האחרונות מאוד מטרידה אותי. ובאופן נקודתי, האם כל אחד מהמקרים האלה הוא מקרה שלא הייתה ברירה והיינו חייבים לירות על מנת להרוג? זאת שאלה שצריכה להטריד את כולנו".⁵

דו"ח זה בוחן את מדיניות הוראות הפתיחה באש של צה"ל במהלך האינתיפאדה. לאחר סקירה של השינויים שנעשו בהוראות הפתיחה באש וביקורת על היעדר הפיקוח על החיילים בשטח, יובאו דוגמאות למקרים של ירי בלתי מוצדק הממחישות את ההשלכות החמורות של מדיניות זו.

1. "ארבעה ישראלים נפצעו מיירי בשטחים", הארץ, 13.12.00.
 2. "אם הסירוב פוליטי, זו המרדה", מעריב, 3.2.02.
 3. תגובת דובר צה"ל לדו"ח בצלם כוח מופרז: הפרת זכויות האדם במהלך מעולות של צה"ל בשטח A, עמ' 56 (להלן: בצלם, כוח מופרז).
 4. ר' לדוגמה בצלם, אפיק מדומה: הפרת זכויות אדם במהלך האירועים בשטחים, דצמבר 2000 (להלן: בצלם, אפיק מדומה); בצלם, כוח מופרז; Human Rights Watch, Center of the Storm: A Case Study of Human Rights Abuses in the Hebron District, April 2001; Amnesty International, Broken Lives: A Year of Intifada, October 2001.
 5. הדברים נאמרו בראיון לערוץ 1, 1.2.02.

מדיניות הוראות הפתיחה באש

הבסיס המשפטי

סכנת חיים ממשית ומיידית וגם אז, רק במידה הנדרשת ורק כאשר אמצעים חמורים פחות לא הצליחו להסיר את הסכנה.⁷

גם לאחר יישום הסכמי אוסלו ונסיגת צה"ל מחלק משטחי הגדה המערבית ורצועת עזה, נותרה ישראל הכוח הכובש בשטחים וככזה מוטלת עליה החובה לשמור על שלומה וביטחונה של האוכלוסייה הפלסטינית, גם במהלך האינתיפאדה הנוכחית.⁸

כאשר מתבצעות פעולות לחימה בתוך שטח כבוש, חלים על הכוח הכובש, בנוסף לכללי המשפט ההומניטארי הבינלאומי העוסקים בכיבוש, גם הכללים העוסקים בדיני הלחימה. כללים אלה מגבילים את ההתנהגות המותרת לכוחות צבא בזמן לחימה ואחת ממטרותיהם העיקריות היא להגן ככל הניתן על האוכלוסייה האזרחית ולהוציאה ממעגל הלחימה. ההבחנה בין אנשים שאינם נוטלים חלק בפעולות הלחימה לבין אלה המשתתפים בהן, ובין מטרות צבאיות למטרות אזרחיות, מהווה את אחד המרכיבים הבסיסיים ביותר של המשפט ההומניטארי הבינלאומי. על מנת לוודא שהבחנות אלה נשמרות, נקבע כי אסור לבצע התקפה שאינה מכוונת ליעד צבאי ספציפי, כמו גם התקפה הנעשית באמצעות כלי נשק שאינם מאפשרים הבחנה מדוייקת מספיק בין מטרות צבאיות ואזרחיות. נוכחותם של אנשים שאינם אזרחים בתוך אוכלוסייה אזרחית אינה שוללת ממנה את ההגנות המגיעות לה והעובדה שצד אחד מפר כללים אלה, אינה פוטר את הצד השני מלקיימם.⁹

עד לפרוץ אינתיפאדת אל-אקצא בספטמבר 2000 התבססו הוראות הפתיחה באש בשטחים על דיני העונשין של מדינת ישראל. ירי אש חיה הותר רק בשני מקרים: הראשון, כשנשקפה סכנת חיים, שהוגדרה כ"סכנה ממשית לאובדן חייו של אדם או לחבלה קשה בגופו". במצב זה הותר ירי על מנת לפגוע, אך רק לעבר התוקף ורק כשאין דרך אחרת להתגונן מהסכנה. המקרה השני הוא במהלך ביצוע נוהל מעצר חשוד, המתיר ירי לעבר רגליו של חשוד בביצוע פשע מסוכן. זאת רק כשלב אחרון, לאחר מתן התרעה וירי באוויר, וכאשר לא נשקפת סכנה שאחרים ייפגעו.⁶

עם פרוץ האינתיפאדה הגדיר צה"ל את המתרחש בשטחים כ"סכסוך מזויין שאינו מגיע לכדי מלחמה" (Armed Conflict / Short of War). אחת מתוצאות ההגדרה החדשה היתה שינוי של הוראות הפתיחה באש ובמיוחד הרחבה מלאכותית של המונח "סכנת חיים".

השינוי הגורף של הגדרת המצב מתעלם מכך שחלק ניכר מפעולות כוחות הביטחון – פיזור הפגנות, מעצרים, הצבת מחסומים – הן פעולות שיטור רגילות והוגדרו ככאלה לפני האינתיפאדה הנוכחית. שינוי הוראות הפתיחה באש לגבי פעולות אלה, למרות שבמהותן הן נותרו זהות, אינו עומד במבחן משפטי והוראות הפתיחה באש הקודמות צריכות להמשיך לחול על כוחות הביטחון. על פעולות אלה חלים גם הכללים הבינלאומיים בנוגע לשימוש בנשק, לפיהם מותר לכוחות הביטחון להשתמש בכוח קטלני רק במקרה של

6. על הוראות הפתיחה באש במהלך האינתיפאדה הראשונה ואחריה ר' בצלם, *מתיחה באש על-ידי כוחות הביטחון בשטחים*, יולי 1990; בצלם, *פעילות היחידות המיוחדות בשטחים*, מאי 1992; בצלם, *הריגת ילדים פלסטינים והוראות הפתיחה באש*, יוני 1993.

7. Code of Conduct for Law Enforcement Officials, Adopted by General Assembly Resolution 34/169 of December 1979; Basic Principles on the Use of Force and Firearms by Law Enforcement Officials, Adopted by the Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders Havana, Cuba, 27 August to 7 September 1990.

8. סעיף 27 לאמנת ג'נבה הרביעית בדבר הגנת אזרחים בימי מלחמה משנת 1949; סעיף 43 לתקנות האג הנספחות לאמנת האג בדבר דיני המלחמה ביבשה משנת 1907. ר' גם "ועידת המדינות המתקשרות באמנת ג'נבה הרביעית – צהרת הוועד הבינלאומי של הצלב האדום", ג'נבה, 12.01.5. סעיף 2.

9. סעיפים 48-58 לפרוטוקול הראשון הנספח לאמנת ג'נבה משנת 1977. ישראל לא חתמה על הפרוטוקול אך כללים אלה מהווים משפט מנהיג ולכן מחייבים גם מדינות שאינן צד לפרוטוקול.

שינויים בהוראות

לאחר ההבנות על הסכם טנט, הושעו הפקודות של "לילך כחול" והוקשחו הוראות הפתיחה באש לתקופה של כמה שבועות. השינוי בא לידי ביטוי בכך ש"מענה מותרת פתיחה באש רק במצב של סכנת חיים" ומותרת רק "תגובה ממוקדת על ירי פלסטיני מדויק המוגדר כסכנת חיים"¹⁶. הרמטכ"ל שאול מוזף אמר במהלך תקופה זו כי "כיום החיילים מורשים לפתוח באש רק כאשר הם מצויים בסכנת חיים"¹⁷. ניסוחים אלה מהווים הוכחה נוספת כי לפני הקשחת ההוראות ולאחריה הותר לחיילים לבצע ירי גם כשלא נשקפה סכנה לחייהם.

יתרה מזו, מעדות שגבה בצלם מחייל צה"ל עולה כי הוראות הפתיחה באש משתנות גם משיקולים של יחסי ציבור: "בזמן שמתרחשים אירועים פוליטיים בולטים, כמו ביקורים של אישים רמי מעלה לאזור, הוראות הפתיחה באש משתנות: לא פותחים באש באופן יזום אלא אם ניתן לכך אישור מהקצינה הבכירה. גם ההנחיות לירי על שוטרים פלסטינים משתנות וחל איסור לפתוח באש לעברם אלא אם הם מסכנים חיים או מפריעים לפעולת כוחות צה"ל"¹⁸. העובדה כי שיקולים זרים כאלו מנחים את פעולת צה"ל חמורה במיוחד. על הוראות הפתיחה באש להיקבע לפי המצב בשטח והסכנה הנשקפת לחיילים ולא לפי שיקולים מדיניים. ברור כי אם ניתן להימנע מירי במהלך ביקור של אישיות בכירה מבלי לסכן את חי החיילים, אין כל סיבה להתיר ירי לאחר שאותה אישיות עזבה את האזור.

יש לציין גם כי הוראות הפתיחה באש בפיקוד מרכז מחמירות יותר, לפחות בחלקן, מאלה הנהוגות בפיקוד דרום. לדוגמה, השימוש בפנזי "פלאשט", השימוש ברובה "רוגר" כאמצעי לפיזור הפגנות וירי יזום ב"אזורי סכנה" (על נושאים אלה ר' בהמשך) מותר רק בפיקוד דרום. נראה כי מקור הבדלים אלה הוא בהחלטה פיקודית שרירותית ולא נובעים מאילוצים בשטח.

במהלך האינתיפאדה הנוכחית שונו הוראות הפתיחה באש פעמים רבות. צה"ל נמנע מלפרסם את ההוראות באופן רשמי ופניות של בצלם לדובר צה"ל בנושא זה לא נענו ברוב המכריע של המקרים. לכן, מתבסס המידע של בצלם בעיקר על עדויות שגבה מחיילים ששירתו בשטחים במהלך האינתיפאדה, התבטאויות של גורמים רשמיים ומידע שפורסם בתקשורת.

על פי פירסומים בעיתונות, באינתיפאדה הנוכחית פועל הצבא לפי קובץ חדש של הוראות פתיחה באש, המכונה "לילך כחול", שהוכו כמה חודשים לפני שפרצה האינתיפאדה. הוראות אלה מרחיבות את המצבים בהם מותר לפתוח באש חיה ומאפשרות למפקדים בשטח גמישות ושיקול דעת יותר מבעבר. בין השאר, מתירות ההוראות החדשות ירי לעבר רגליהם של מידי אבנים והפעלת מארבי צלפים.¹⁹ הוראות אלה הורחבו במהלך האינתיפאדה כמה פעמים. בין השאר בוטל בחלק מהאזורים נוהל מעצר חשוד והותר ירי לעבר פלסטינים חשודים בלא אזהרה.²¹

דובר צה"ל מסר לבצלם בתחילת האינתיפאדה כי בשבוע מסוים "שונו הוראות הפתיחה באש וניתן אישור לשימוש יזום או מונע באש חיה כאשר קיימת סכנת חיים"²². ניסוח עמום זה אינו מבהיר את מהות השינוי, מאחר שירי במצב של סכנת חיים היה מותר תמיד. לכן נראה כי ההוראות החדשות מאפשרות ירי במצבים בהם סכנת החיים אינה ברורה ומיידית, או אף במצבים בהם כלל לא נשקפת סכנת חיים.²³

מסקנה זו עולה גם מדבריו של ראש ענף דין בינלאומי בצה"ל, אל"מ דניאל רייזנר, לפיהם "המושג 'מצב של סכנת חיים' מפורש כיום בצורה יותר רחבה"²⁴. חייל סדיר מסר בעדותו לבצלם כי "המונח 'סיכון ממשי' משתנה בין הגזרות ובתקופות שונות. אם הגזרה הייתה רגועה במשך כמה ימים, אז משתדלים לא להרוג כדי לא לחמם את הגזרה"²⁵.

10. "תיקון טעות", ד.צ. 7.8.01; "צה"ל הגמיש את הנחיות הפתיחה באש בשטחים", *הארץ*, 7.8.01; *Jerusalem Post*, "IDF loosens open fire regulations", 9.8.01.

11. "צה"ל מאפשר ירי ללא אזהרה בחלק מהשטחים", *הארץ*, 8.1.01; "הקלות הבלתי נסבלת של הפתיחה באש", *כל העיר*, 11.5.01.

12. מכתב לבצלם מדובר צה"ל, 23.10.00.

13. לנושא זה ר' גם בצלם, *אימפק מדומה*, עמ' 7-9.

14. הדברים נאמרו במסיבת עיתונאים ב-15.11.00. תימלול הטקסט מופיע באתר האינטרנט של משרד החוץ: www.mfa.gov.il.

15. העדות נבנתה על-ידי ליאור יבנה ורוו וודאב ב-12.11.00.

16. "צה"ל הגמיש את הנחיות הפתיחה באש בשטחים", *הארץ*, 7.8.01; "צה"ל הקשיח הנחיות הפתיחה באש", *הארץ*, 20.9.01.

17. "מופז בוועדת חוץ ובטחון: הרשות הפכה ליישות טרוריסטית", *הארץ*, 25.7.01.

18. שם העד חסוי ושומר בכצלם. העדות נבנתה על-ידי רונן שניידרמן ב-27.11.01.

א' בהירות של ההוראות

בנוסף לבעייתיות הטמונה בחלק מהוראות הפתיחה באש עצמן, קיימת בעיה באופן העברתן לחיילים. כאשר מדובר בהוראות האמורות לווסת ולהסדיר את המקרים בהם מותר לפתוח באש, הבהרה חד משמעית של ההוראות לחיילים והקפדה כי ההנחיות אכן מגיעות לכל החיילים בשטח, הן חיוניות כדי לצמצם את הפגיעה בחפים מפשע. אולם, נראה כי בפועל מקבלים החיילים במקרים רבים מסרים סותרים ובלתי ברורים.

חייל מילואים מסר בעדותו לבצלם כי חלק מהוראות שקיבל לא היו ברורות: "תוך כדי התדריך עלתה השאלה האם כל פלסטיני נושא נשק מהווה סכנת חיים. בסופו של דבר לא ניתנה לשאלה זו תשובה ברורה וזה נשאר לשיקול דעתו של החייל. לגבי פיזור הפגנות לא ניתנו לנו כל הנחיות".¹⁹ קצין מילואים, בתפקיד של סגן מפקד פלוגה, עזב שירות מילואים במחסום קלנדיה במחאה על ליקויים בתפקוד הכוחות שם ובמיוחד על היעדר נהלים ברורים. לטענתו, הוא דרש מהמפקדים לקבל הוראות מסודרות אך "התשובה שקיבלנו לא היתה תשובה. אנחנו ישבנו שם ברמת הפיקוד של הפלוגה והמצאנו לעצמנו את הנהלים... אנחנו החלטנו מהו קו אדום, מתי יורים ומתי לא".²⁰ חייל סדיר ששירת בגדה המערבית מסר לבצלם כי "לא קיבלנו הוראות מיוחדות לגבי ילדים. ברור לי שאם זה ילד ממש קטן אז לא יורים. אני לא יודע מאיזה גיל הוא יהיה מוגדר כילד".²¹

במהלך האינתיפאדה דווח בתקשורת כמה פעמים על דאגה של קצינים בכירים מהמסר הלא ברור שמועבר לחיילים בשטחים ומהשלכות של ההיתרים הגורפים ומרחיקי הלכת לפתיחה באש. הקצינים דרשו מהמטכ"ל להבהיר באופן חד משמעי את המותר והאסור בכל הקשור לירי בשטחים. לדברי גורם בכיר בצה"ל, "אנחנו צריכים לדאוג לכך שחיילים לא יבינו שיש כאן 'לבנוניציה' מוחלטת של כללי הפתיחה באש". אותו גורם הביע חשש מיישום לא מדויק של ההנחיות על ידי המפקדים בשטח ומכך שחיילים לא מבינים אותן.²²

מפקד מצ"ח, אל"מ מיקי בראל, עמד על הבעייתיות של הוראות הפתיחה באש במהלך האינתיפאדה הנוכחית. לדבריו: "המסקנה שלי, מתוך החקירות שערכנו, היא שיש בלבול בנושא הוראות הפתיחה באש, חד משמעית. יש מצבים שאנשים לא בדיוק הבינו אותן, ולפעמים נוח להם לא להבין. לפעמים גם התדרוך היה לקוי". בראל הדגיש את הפער שנוצר בין הוראות הפיקוד לבין המציאות בשטח: "זה כמו שהילדים בגן משחקים בטלפון שבור. כל אחד נותן פרשנות שלו".²³

אחד ההסברים האפשריים בלבול הקיים בקרב החיילים בנוגע למקרים בהם מותר להם לפתוח באש היא העובדה כי בניגוד לאינתיפאדה הקודמת ולשנים שחלפו מאז, בהן חולקו לכל החיילים פנקסים המפרטים את הוראות הפתיחה באש, באינתיפאדה הנוכחית נמנע צה"ל מלחלק לחיילים את ההוראות בכתב. כתוצאה מכך, מועברות ההוראות לחיילים בעל פה, על ידי קצינים שאף הם קיבלו אותן בעל פה מקצינים אחרים. הליך זה יוצר כר נרחב לפרשנויות ומאפשר העברה חלקית בלבד של ההוראות. כתב עיתון "הארץ", אנשיל פפר, תיאר כיצד במהלך שירות מילואים של גדוד חי"ר ברצועת עזה, קיבלו הקצינים בגדוד חוברת מודפסת המפרטת את הוראות הפתיחה באש. על הקצינים הוטל לתמצת את החוברת ולהעביר את הכללים לחיילים בעל פה.²⁴

הבעייתיות שבתדריכים בעל פה עולה בבירור מדבריו של רמי קפלן, סמג"ד מילואים, שתיאר תדריך שהעביר תא"ל יאיר נווה, מפקד כוחות צה"ל ברצועת עזה באותה עת, במפקדת גדוד. נווה הסביר את נהלי הפתיחה באש והביא בפני הנוכחים תרחיש היפותטי בו אישה וחמישה ילדים מתקרבים לגדר הרצועה. בדיעבד הסתבר כי הנוכחים בחדר הבינו את דבריו של נווה בצורות סותרות. קפלן התרשם שנווה מצדיק ירי כלפיהם בשל הנסיבות המחשידות. אחרים התרשמו שנווה קבע כי אין לירות לעברם, גם אם ניתן יהיה להצדיק זאת מאוחר יותר בשל הנסיבות המחשידות.²⁵ ללא קשר לכוננתו המקורית של נווה, מקרה זה מדגים את הבעייתיות שבתדריכים בעל פה לעומת הוראות בכתב.

19. שם העד חסוי ושומר בבצלם. העדות נגבתה על-ידי רונן שניידרמו ב-19.07.01.
20. הדברים נאמרו בראיון בקול ישראל, 25.2.02.
21. שם העד חסוי ושומר בבצלם. העדות נגבתה על-ידי ליאור יבנה ורון דודאי ב-18.02.01.
22. "מחלוקת בצה"ל על הגמשת הנחיות הפתיחה באש", הארץ, 21.3.01. ר' גם "קצינים: על מופו לפעול נגד החריגות בשטחים", הארץ, 11.1.01.
23. "מצ"ח תתחיל לחקור אחרי ששכוס יגמרו להילחם", כל הזמן, 23.01.01.
24. "בבילות ערפל יורים ירי מונע", הארץ, 10.2.02.
25. "הרשימה השחורה של רס"ו קפלן", הארץ, 27.4.01.

כאלה, כאשר ההוראות הקובעות מתי מותר לפתוח באש אינו ברורות לחיילים, החשש כי חפים מפשע ייפגעו גובר בצורה משמעותית והדרכה ופיקוח על הכוחות חיוניים יותר מתמיד.

בנוסף לתדרוך הלקוי של החיילים, אי פרסום ההוראות באופן פומבי מהווה אף היא זלזול בחייהם של תושבי השטחים. הוראה המתירה לחיילים לירות למוות בכל אדם הנכנס לשטח מסויים, תביא בהכרח לפגיעה בחפים מפשע שלא היו מודעים להוראה זו. הוראה לפיה יש לירות בכל פלסטיני נושא נשק, תביא לתוצאות דומות.

לטענת ראש ענף דין בינלאומי בצה"ל, אל"מ דניאל רייזנר, "יש בעיה מבצעית אמיתית לחשוף הוראות פתיחה באש ... אנו יודעים שמנסים ללמוד את הפרצות ואת החריגים בהוראות הפתיחה באש שלנו על מנת לנצל אותם נגדנו ... זה לא נעשה מתוך כוונה לכסות או להסתיר אלא מתוך כוונה להגן ולמנוע".²⁶ נימוק זה אינו יכול להצדיק את אי פרסום ההוראות. ייתכן אמנם כי פירסומן יקשה על צה"ל בפעולותיו בשטחים, אך לנוכח הפגיעה הנרחבת בחפים מפשע מאז תחילת האינתיפאדה, מוטלת על צה"ל החובה לפרסם לפחות את העקרונות הכלליים לפיהם פועלים החיילים, גם אם לא את הפרטים המבצעיים המדוייקים. כפי שעולה מדבריו של רייזנר, הפלסטינים ממילא לומדים את ההוראות הפתיחה באש, אלא שתהליך לימוד זה מתבצע לרוב לאחר שפלסטינים נפגעו. העובדה שהצנזורה הצבאית אישרה שורה ארוכה של פרסומים ממורטים בנושא זה מטילה אף היא בספק את ההצדקה הביטחונית לאי פרסום ההוראות.

פירסום פומבי של ההוראות הפתיחה באש יתרום באופן משמעותי גם להנחלת האיסורים והמגבלות לתודעת כל החיילים ויפתור את בעיית חוסר האחידות בהוראות המועברות בפועל לשטח. פרסום ההוראות יקל גם על העמדתן במבחן משפטי.

מהתבטאויות של בכירים בפרקליטות הצבאית עולה כי האפשרות של חלוקת הוראות הפתיחה באש בכתב לחיילים בשטחים נשקלה בצה"ל, אך נדחתה. לטענת הפרקליט הצבאי הראשי, תא"ל מנחם פינקלשטיין, "השאלה אם כל חייל צריך לקבל ניסוח של הוראות הפתיחה באש היא שאלה שאני מתלבט בה ... נכון לעכשיו אנחנו עדיין סומכים על המפקדים שהם אלה שיסבירו את ההוראות ... אם יסתבר שהחיילים עדיין לא יודעים את הכללים יכול להיות שנצטרך לשקול חיבור פנקס".²⁶

לעומת ניסוח זהיר זה, הביע סגן הפרקליט הצבאי הראשי בדיון פנימי שהתקיים בצה"ל חשש כבד מההשלכות של היעדר הוראות בכתב. לדבריו, "אחת הבעיות העיקריות בנושא הוראות הפתיחה באש, נעוצה בכך שההוראות הן למפקדים ולא לחיילים, ופה נכנסות פרשנויות שונות של המפקדים, להבדיל מהפנקס האדום והירוק. ברגע שהמפקדים צריכים להדריך את החיילים, יש לנו קושי של רמת ידיעה אחידה". סגן הפרקליט הוסיף כי "אני חושב שהפרקליטות הצבאית לא פעלה מספיק למען ההדרכה של הכוחות בשטח".²⁷ באותו דיון טען ראש ענף דין בינלאומי בצה"ל, אל"מ דניאל רייזנר, כי הוא אינו רואה צורך בפנקס כזה. לדבריו, "התורה של כללי פתיחה באש לא פתורה ... ישנה הנחת מוצא שכאשר מגיעים למלחמה הכל מותר ... מתוך מחשבה שאנחנו צריכים להכין את הצבא לכיבוש של שטחי A, אז חשבנו להכין חוברת, לא עשינו את זה כי כל מה שיש להבדיל הוא העניין של הבדלים של פגיעה במתקנים צבאיים ואזרחיים".

ההדרכה הלקויה לחיילים חמורה במיוחד לנוכח אופי הפעולות של צה"ל בשטחים. חיילי צה"ל פועלים בקרב אוכלוסייה אזרחית, שרובה המכריע אינו מעורב בצורה כלשהי בפגיעה, או בניסיון לפגוע, בחיילים או באזרחים ישראלים. בחלק מהמקרים מתקיימות פעולות לחימה, אשר אינן נעשות מול כוחות צבא סדירים ואשר נוכחות האוכלוסייה האזרחית היא מרכיב קבוע בהן. בניסיונות

26. "שתיקה מתמשכת של פז"ר", כל העיד, 6.4.01.

27. הדברים נאמרו בדיון פנימי שנערך בצה"ל בנושא הוראות הפתיחה באש. חלק מפרוטוקול הדיון הגיע לבלצ'ס יחד עם תיק החקירה בנוגע לנסיבות הריגתו של ח'ליל אל-מור'ד'בי שנהרג ברפיח ביולי 2001. מועד קיומו של הדיון אינו ידוע לבלצ'ס.

28. דבריו נאמרו בשיבת ועדת הכנסת לקידום מעמדם הילד, 29.11.00. אל"מ רייזנר חזר על נימוק זה בהרצאה שנשא בכנס שנערך בפקולטה למשפטים באוניברסיטה העברית ב-11.12.01.

מדיניות של חסינות

גם במקרים בהם נפתחת חקירת מצ"ח, הדרך בה היא מתנהלת רחוקה מלהיות ניסיון כן ורציני להגיע לחקר האמת. משיחות עם כמה חוקרים התברר לבצלם כי במצ"ח אין חוקרים דוברי ערבית ולכן ברוב המקרים של המקרים לא נגבת כלל עדויות מפלסטינים. לפיכך מתבססות החקירות על עדויות החיילים בלבד, דבר הפוגם באמינותן.

רק בשני מקרים, ככל הידוע לבצלם, הסתיימה החקירה בהגשת כתבי אישום בגין פתיחה בלתי מוצדקת בירי, וגם אז הוגש כתב האישום למעלה משנה לאחר האירועים.²⁹ במקרה אחד הורה קצין לירות "ירי אזהרה" לעבר פלסטיני רכוב על חמור באזור ההתנחלות בית-חג'י, בנובמבר 2000. הפלסטיני נפצע קשה כתוצאה מהירי. במקרה השני, שאירע בינואר 2001, ירו חיילים ללא הצדקה על כלי רכב פלסטיני ליד מחסום בבית פוריכ. מהירי נהרגה פלסטינית בת 22. אם צה"ל היה מטפל במקרים אלו בחומרה הראוייה ומעמיד את החיילים לדין סמוך לאחר התרחשות האירועים, יתכן שהייתה לכך השפעה מרתיעה ומקרים דומים היו יכולים להימנע.

בכמה מקרים בחר צה"ל להימנע מחקירה פלילית ולהסתפק בהעמדה לדין משמעתי של חיילים שחרגו מנהלים. אל"מ יוסי תלרז, עד לאחרונה סגן הפרקליט הצבאי הראשי, הגדיר את הדין המשמעתי בצה"ל כ"מופקד בידי מפקדים חסרי הכשרה משפטית, סדרי הדין מנותקים מכללי הפרוצדורה וכללי הראיות המקובלים בבתי המשפט".³⁰ בנוסף, לעיתים קרובות הקצין השופט בדין המשמעתי מכיר אישית את הנאשם וסמכויות הענישה נמוכות בהרבה מאלו של בית דין צבאי. להבדיל מגזרי דין של בית דין צבאי, גזרי הדין המשמעתי אינם פומביים ולכן ערכם ככלי להרתעה ולהפקת לקחים נמוך בהרבה.

בהיעדר חקירות מצ"ח, עולה חשיבותם של התחקירים המבצעיים הנעשים על ידי הקצינים בשטח בעקבות מקרים בהם התעורר חשד לשימוש בלתי חוקי בנשק. בתגובה למקרה בו נהרג אדם חף מפשע בביתו, טען אל"מ אילן פז, מפקד חטיבת רמאללה, כי "כל אירוע כזה מתחוקק עד רמת אלוף הפיקוד ... בחריגות שיתגלו נטפל במלוא חומרת הדין".³¹ עם זאת, מעדויות של חיילים עולה כי

בתחילת האינתיפאדה הנוכחית שינה צה"ל את מדיניותו וחדל לחקור באופן אוטומטי כל מקרה בו נהרגו אזרחים פלסטינים בשטחים על ידי חיילי צה"ל. לטענת דובר צה"ל, מאחר שבשטחים מתקיים "עימות מזוין", הפרקליטות הצבאית תורה על פתיחה בחקירה רק במקרים בהם מתעורר "חשד לחריגה חמורה מכללי ההתנהגות המחייבים".²⁹ דברים דומים נאמרו על ידי סגנית שר הביטחון, דליה רבין-פילוסוף, בתשובה לשאלתא בכנסת: "אין צה"ל נוהג לפתוח בחקירה פלילית של כל מקרה מוות הקשור לאירועי הלחימה. עם זאת, על פי הוראותי מחויב צה"ל בקיום תחקירים פנימיים, וחקירות פליליות מקומיות במקרים בהם עולה חשד – אם מתחקיר פנימי ואם בדרך אחרת – לביצוען של עבירות חמורות".³⁰

בניגוד להתחייבויות אלו, מאז תחילת האינתיפאדה הנוכחית כמעט ולא נפתחו חקירות מצ"ח בנוגע למקרים בהם חיילים ירו בניגוד להוראות. עד בנובמבר 2001 נפתחו רק 14 חקירות מצ"ח בנוגע לירי בלתי חוקי.³¹ זאת למרות שתחקירים של ארגוני זכויות אדם, דיווחים בתקשורת ומידע שמסרו תושבי השטחים הצביעו על מקרים רבים בהם היה לכל הפחות חשד משמעתי לחריגה מההוראות. הכתב הצבאי של עיתון "הארץ", עמוס הראל, כתב בחודשים הראשונים של האינתיפאדה, כי "בפועל, הפיקוח המשפטי על הפעולות הצבאיות בדרגי השדה הנמוכים פשוט אינו קיים".³²

ההחלטה האם לפתוח בחקירת מצ"ח של אירוע מסויים מתקבלת על ידי הפרקליטות הצבאית, הבוחנת את האירוע לאחר שהתחקיר המבצעי בשטח העלה חשד שחיילים פעלו בניגוד להוראות.³³ קשה לראות בהליך זה, בו הצבא מחליט האם לחקור את עצמו, הליך תקין. במקרה אחד שחשף בצלם עלה באופן ברור מהתחקירים המבצעיים כי מותו של ילד בן 11 נגרם כתוצאה מחריגה מנהלים וירי בלתי חוקי. למרות זאת החליטה הפרקליטות הצבאית לא לפתוח בחקירת מצ"ח ולהציג גרסה בלתי מדוייקת, בלשון המעטה, של האירועים.³⁴

29. לנשא זה ר' בצלם, *אומק מדומה*, עמ' 17-18.

30. שאילתה 2287, 25.7.01.

31. "לראשונה מתחילת האינתיפאדה: קצין שירה בפלשתינאי – לדין", *הארץ*, 22.11.01. דובר צה"ל לא ענה לבקשות חוזרות ונשנות של בצלם לקבלת נתונים בנוגע למספר חקירות המצ"ח שנפתחו.

32. "הצבא פועל כמתאגרף שעניני קשורות", *הארץ*, 12.12.00.

33. "מצ"ח תתחיל לחקור אחרי שכולם יגמרו להילחם", *כל הזמן*, 2.3.01.

34. בצלם, *כרוניקה של טיח: בדיקת הפרקליטות הצבאית את נסיבות מותו של ח'ליל אל-מור'דכי*, בן 11, נובמבר 2001.

35. "לראשונה מתחילת האינתיפאדה: קצין שירה בפלשתינאי – לדין", *הארץ*, 22.11.01; "כתב אישום נגד חייל שהרג פלסטינית בשכם", *הארץ*, 16.1.02.

36. "לא נראה לי רלוונטי לחזור לצבא", *במחנה*, פברואר 2002.

37. "ברמאללה עדיין לא מוחקים רחובות", *הארץ*, 30.4.01.

"הארץ" על אווירה של "יד קלה על ההדק". אחד מהם סיכם את המצב באומרו: "זה לא כמו פעם שכל כדור שירית היית חייב לתת דין וחשבון, עכשיו יש חופש פעולה, החייל יכול לתפקד כמעט ללא הגבלות".⁴¹

מדיניות של חסינות בפועל אפיינה את פעולת צה"ל גם בעבר.⁴² במהלך האינתיפאדה הראשונה הפעילה הפרקליטות הצבאית מדיניות מקילה שכונתה "מקדם האינתיפאדה". אמנון שטרסנוב, שכיהן אז כפרקליט הצבאי הראשי, הודה כי במסגרת מדיניות זו בחרה הפרקליטות הצבאית במקרים רבים לא להעמיד לדין חיילים החשודים בעבירות נגד פלסטינים. במקרים אחרים יוחסו לחיילים עבירות פחותות בחומרתן והוחלט לא למצות אתם את הדין.⁴³ המדיניות הקיימת היום חמורה אף יותר שכן למעט מקרים בודדים, צה"ל כלל לא מקיים חקירות מצ"ח ולכן הפרקליטות הצבאית כלל לא נדרשת לקבל החלטות בנוגע לאי העמדה לדין או בנוגע לסעיפי האישום.

בימים אלה זנה ועדת חוקה, חוק ומשפט של הכנסת בהצעת חוק שתעניק למדינה פטור גורף מתשלום פיצויים לפלסטינים שנפגעו כתוצאה מפעולות כוחות הביטחון בשטחים. גם אם נפגעו במהלכן חפים מפשע וגם אם החיילים פעלו ברשלנות.⁴⁴ פטור למדינה מתשלום פיצויים, בהתחשב בכך שכיום כמעט ולא ננקטות סנקציות פליליות נגד חיילים שחרגו מהוראות, יבטל לחלוטין את חובת הזהירות של כוחות הביטחון ויצור מצב בו למדינה לא יהיה כל תמריץ למנוע פגיעה בחפים מפשע, למעט רצונם הטוב של הנוגעים בדבר.

התחקירים נעשים בצורה שטחית וכי מסקנות התחקירים אינן מועברות לחיילים על מנת שיופקו לקחים. חייל סדיר אמר בעדותו לבצלם כי "אני יודע שלפני כמה שבועות נורה ונהרג לפי ההנחיות שקיבלנו פלסטיני חולה נפש, אחד כזה שלא ידע מה קורה סביבו, והסתובב ליד הגדר. אבל אני יודע את זה מהעיתון – אף אחד לא העביר לנו תדריך בנושא".³⁸ קצין מילואים סיפר בראיון לקול ישראל על בעיות בתחקירים על מקרי ירי ועל ההשלכות הקשות של

כד:

אני יודע שבאחד הימים שעברו כנראה הרגנו אישה בהריון או גבר, אין לי מושג עדיין אם אישה או גבר והתחקיר שבוצע היה ברמת הכוח שהיה שם בלבד, לא ברמה ממונה, מה שנקרא רמה של מג"ד ומעלה, ובכלל צריך להבין שנושא התחקירים מאז שהגענו לקו, על מספר אירועים שהיו, לא קיים. תחקיר צריך להיות תחקיר כתוב מסודר שעובר הלאה, שהוא מתוחקר על ידי רמה ממונה ולא על ידי הכוח שזה קרה לו. זה לא קורה, זה לא קורה ולא מפקים את הלקחים, ואם אתה אומר שירור על הרכב של אבו עלא אז אני לא מתפלא.³⁹

ביקורת על התחקירים שמבצע צה"ל במהלך האינתיפאדה הושמעה גם בוועדת החוץ והביטחון של הכנסת. ח"כ רן כהן התייחס לתחקירים המבצעיים של חמישה אירועים, בהם עלה חשד לחריגה מהוראות הפתיחה באש. באירועים אלה נהרגו חמישה שוטרים פלסטינים ושלוש נשים. באף אחד מהתחקירים לא הוסקו מסקנות או ננקטו צעדים וח"כ כהן טען כי "כל התחקירים התאפיינו ברדידות ובניסיון טיוח".⁴⁰

ההשלכות של מדיניות זו על התנהגות החיילים הן חמורות. חיילי מילואים ששירתו ברצועת עזה סיפרו לכתב עיתון

38. שם העד חסיו ושומר בבצלם. העדות נגבתה על-ידי ליאור יבנה ב-16.4.01.

39. הרבירם נאמרו בראיון לקול ישראל, 25.2.02.

40. "ביקורת בכנסת על התחקירים של צה"ל בשטחים" הארץ, 31.10.01. לביקורת נוספת על רמת התחקירים המבצעיים בצה"ל ועל ההימנעות מפתיחת חקירות

ר' גם "צה"ל מציג: תיקים באפילה", ידיעות אחרונות, 19.1.01.

41. "אל תתנו לנו צווים", הארץ, 1.3.01.

42. ר' המוקד להגנת הפרט, בורחים מאחריות. טיטול המערכת הצבאית בתלונות של פלסטינים נגד חיילים, 1997.

43. אמנון שטרסנוב, עזק תחת אש, תל אביב 1994, עמ' 157-176.

44. הצעת חוק: "חוק הניקיון האזרחיים (אחריות מדינה) (תיקון) תביעות בשל פעולות כוחות הביטחון ביהודה והשומרון וחבל עזה) התשס"א – 2001".

ירי בלתי מוצדק: דוגמאות

ירי אש חיה

בעבר קבעו הוראות הפתיחה באש כי על כוחות הביטחון למזר הפגנות באמצעות גז מדמיע וכדורי מתכת מצופי גומי. ירי אש חיה בנסיבות כאלה היה מותר רק כאשר נשקפה לחיילים סכנת חיים ברורה ומיידית. לעומת זאת, ההנחיות החדשות שנכנסו לתוקף בתחילת האינתיפאדה מתירות, לפחות בחלק מהגזרות ובתקופות מסוימות, לפתוח באש חיה לעבר מידי אבנים.⁴⁶

תושב ח'אן יונס בן 14, תיאר לבצלם את הנסיבות האופייניות של האירועים בהם הוא וחבריו מיידים אבנים לעבר מוצב צה"ל ליד ח'אן יונס: "אני ועוד כמה ילדים התקרבו למוצב הצבאי ככל שיכולנו, והגענו למרחק של כעשרים מטרים מהגדר שמקיפה אותו. החיילים ירו רימוני גז, רימוני הלם, כדורי גומי ואפילו אש חיה לעברנו, בעוד שאנחנו יידינו אבנים לעבר המוצב. האבנים שזרקנו לא הגיעו למעשה עד המוצב משום שלא הצלחנו להתקרב אליו מספיק".⁴⁷ היתר גורף לירות אש חיה בנסיבות כאלה, בהן לא נשקפת לחיילים כל סכנת חיים, מהווה שימוש בכוח מופרז ובלתי פרופורציונלי. ההקשר הרחב יותר בו מתרחשים אירועים אלה לא יכול להשפיע על תגובת החיילים.

חייל סדיר סיפר בעדותו לבצלם על נוהל בגיזרה מסוימת בגדה במסגרתו נשלחים ג'יפים של צה"ל לנקודות חיכוך עם פלסטינים על מנת לשמש כפיתיון למידי אבנים ובקבוקי תבערה. כשאלה מתקרבים, יורים עליהם חיילים שהתמקמו מראש בנקודות אחרות. המטרה המוצהרת של נוהל זה היא להרחיק את ההפגנות ממקומות אחרים, אך למעשה, ציין החייל, "זה נהייה מין ספורט כזה, 'להוריד' כמה שיותר בקת' ביסטים'. זה חימוש אובססיבי. מכנים את זה 'חתירה למגע'. מה שמפריע לי זה שאם הג'יפים לא היו נכנסים לשם, הפרות הסדר לא היו מתרחשות".⁴⁸ בנסיבות כאלה, ההיתר לירות אש חיה חמור אף יותר.

להלן יובאו דוגמאות לדפוסים של ירי בלתי מוצדק, הממחישות את הבעייתיות הטמונה במדיניות הוראות הפתיחה באש. חלק מדפוסים אלה, במיוחד ירי במהלך פיזור הפגנות וסמוך למחסומים, הם המשך של מדיניות שהיתה בתוקף גם לפני האינתיפאדה הנוכחית וגבתה כבר אז קורבנות רבים. דפוסים אחרים, כמו ירי לעבר פלסטינים המתקרבים לאזורים מסוימים או ירי לעבר מטרות שסומנו מראש, הם תוצאה של הוראות חדשות.

1. פיזור הפגנות

במהלך החודשים הראשונים של אינתיפאדת אל-אקצא התקיימו בשטחים מאות הפגנות של פלסטינים סמוך לעמדות של צה"ל. בהמשך פחתה שכיחותן של הפגנות מסוג זה, אך הן לא פסקו לחלוטין. במהלך חלק מהפגנות אלה יידו פלסטינים אבנים על החיילים, השליכו עליהם בקבוקי תבערה ולעתים גם ירו פלסטינים חמושים לעבר החיילים מתוך קהל המפגינים או מחוץ לו. על פי תצפיות שערך בצלם, בחלק ניכר מההפגנות לא היה כל ירי פלסטיני מתוך קהל המפגינים.

תגובת החיילים להפגנות אלה מתאפיינת בכוח מופרז ובלתי פרופורציונלי, שגרם למותם ולפציעתם של רבים. בהם ילדים. ישראל מצדיקה מדיניות זו בטענה שפלסטינים יורים על החיילים מתוך ההפגנות, אולם מדיניות זו של פיזור הפגנות היתה קיימת גם בעבר וכבר אז גבתה את חייהם של רבים. ישראל, שהייתה מוכנה היטב לאירועים דוגמת אלו, נמנעה מלשנות את מדיניותה ולא טרחה לפתח אמצעים לא קטלניים לפיזור הפגנות ולהכשיר את החיילים להתמודד עם הפגנות מסוג זה. כתוצאה מכך, נאלצים החיילים להתמודד עם הפגנות אלה בעיקר באמצעות כדורי מתכת מצופים גומי ואש חיה, דבר שגרם למספר נפגעים גבוה בקרב הפלסטינים.⁴⁵

45. ר' בצלם, *איטק מזושה*, עמ' 5-14.

46. "הוגמשו הוראות הירי על מידי אבנים", *הארץ*, 15.10.00; "צה"ל: ירי בתגובה לבקבוקי תבערה רק באישור מח"ט", *הארץ*, 31.10.00.

47. שם העד חסוי ושומר בבצלם. העדות נכתה על-ידי נביל מח'ירז ב-27.11.01.

48. שם העד חסוי ושומר בבצלם. העדות נכתה על-ידי ליאור יבנה ורון דוראי ב-18.2.02.

הקטלנית הפוטנציאלית של נשק זה ולכן יש חשיבות רבה לתדרוך החיילים לפיהן. למרות זאת, מעדות של חייל סדיר שגבה בצלם עולה כי ההוראות הניתנות בפועל רחוקות מלהיות מלאות. לדברי החייל, "לא ניתנו לנו הנחיות לגבי המרחק שממנו ניתן לירות כדורי גומי. בעקרון אנחנו לא אמורים לירות לעבר פלג גופם העליון של מידי אבנים. כשמדובר בילדים אנחנו יורים לעבר הקרקע בהנחה שנפגעו בגליהם. כשמדובר בנערים ומבוגרים ניתן לירות ישירות לעבר רגליהם."⁵²

בצלם תיעד במהלך האינתיפאדה תקריות רבות בהן בוצע הירי בניגוד להוראות וללא ניסיון ממשי להימנע מהרג ומגרימת פגיעות גוף קשות.⁵³ בדיקה שערך ארגון "רופאים לזכויות אדם (ארה"ב)" בתחילת האינתיפאדה הראתה שפלסטינים רבים נפגעו בראש ובעיניים מירי כדורי גומי. הארגון קבע כי פגיעות מסוג זה מעידות על שימוש בלתי חוקי באמצעי זה.⁵⁴

ממצאים שעלו במהלך דיוני ועדת החקירה הממלכתית לחקר אירועי אוקטובר 2000, בראשות השופט תיאודור אור, מעמידים בספק את היכולת ליישם בפועל את המיגבלות האמורות להפוך את כדורי הגומי לאמצעי בלתי קטלני. מומיח נשק מטעם המשטרה וצה"ל, שהופיעו בפני ועדת אור, קבעו כי כדורי הגומי אינם יכולים להיחשב לאמצעי מדויק לפגיעה במפגינים בודדים. ניסויים שנערכו על ידי צה"ל מלמדים שכדורים הנורים מטווח של ארבעים-חמישים מטרים, פוגעים בפיזור של של בין שניים לשישה מטרים מהמטרה אליה מכוונים. מנהל מעבדת הנשק המרכזית של צה"ל העיד בפני הוועדה כי קיים "סיכוי טוב" שירי המכוון כלפי אדם העומד בתוך קבוצה ממרחק של ארבעים מטרים יפגע בעומדים לידו, בעוד הסיכוי שהכדור יפגע באדם שסומן כמטרה הוא "בינוני". לדבריו "קשה לכוון לאדם מסוים, ובטח שלא לראש או לרגליים". גם קצין הקליעה הראשי של המשטרה העיד בפני הוועדה על ניסויים שהראו כי ירי כדורי הגומי אינו מדויק שכן לכדורים יש נטייה להתפזר ולפגוע נמוך מהנקודה אליה כונו. הקצין דיווח לוועדה כי הפיץ מסמך הנחיות לפיו יש לירות כדורי גומי רק בתנאי שטח מישוריים.⁵⁵ ניצב מיקי לוי, שהמציא את ההתקן לירי כדורי גומי, אישר בפני הוועדה שיש סיכון בירי כדורי גומי ושאינו לסווג אותם כאמצעי בלתי קטלני.⁵⁶

בנוסף, במהלך האינתיפאדה השתמש צה"ל באופן נרחב בכלי נשק קטלני כ"אמצעי לפיזור הפגנות". עם תחילת האירועים התיירו הוראות הפתיחה באש החדשות את השימוש ברובה מסוג "רוג'ר" לפיזור הפגנות בהן מתבצע ידוי אבנים. הרוג'ר הוא רובה בקוטר 0.22 אינץ', ששימש במקור ככלי נשק ספורטיבי. בצה"ל הותאמה לו כוונת צלפים והוא משמש כרובה צלפים.

על אף שהתחמושת של רובה הרוג'ר היא תחמושת חיה, במשך זמן רב שררה בצה"ל אי בהירות לגבי הגדרתו. בתחילת האינתיפאדה הוא הוגדר כנשק "אל הרג" והותר להשתמש בו כאמצעי לפיזור הפגנות. העיתון "כל העיר" פירסם מסמך פנימי שנכתב על ידי ראש מדור אבטחה באגף המבצעים בצה"ל, בו נקבע במפורש כי הרוג'ר אינו יכול להיחשב כנשק "אל הרג" וכי יש לירות בו רק כשהנסיבות מצדיקות ירי אש חיה.⁴⁹ על פי עיתון "הארץ", בפקוד מרכז הופסק השימוש ברוג'ר כמה חודשים לאחר תחילת האינתיפאדה, לאחר שהמפקדים הגיעו למסקנה כי רבים מהפלסטינים שנפגעו מירי שנעשה מרובה זה נורו ללא הצדקה, מבלי שלחיילים נשקפה סכנת חיים. בפקוד דרום, לעומת זאת, הוחלט להמשיך ולהשתמש בנשק זה, על אף מספר הנפגעים הגבוה. רק בחודש דצמבר 2001 קבע הפרקליט הצבאי הראשי כי הרוג'ר אינו נשק "אל הרג" ולכן יש להגביל את השימוש בו.⁵⁰

ירי כדורי מתכת מצופים גומי

צה"ל משתמש מזה שנים רבות בכדורי מתכת מצופים גומי (להלן: כדורי גומי) כאמצעי לפיזור הפגנות בשטחים. בצלם התריע פעמים רבות בעבר על השימוש הנרחב שעושה צה"ל באמצעי זה ועל ההתייחסות המוטעית אליו כאמצעי לא קטלני, על אף פוטנציאל הפגיעה הגבוה שלו והמספר הרב של נפגעים, בהם ילדים רבים, כתוצאה מהשימוש בו.⁵¹

על פי ההוראות שהיו נהוגות בצה"ל, טווח הירי המינימלי לכדורי גומי הוא ארבעים מטרים, יש לכוון את הירי "אך ורק לעבר רגליו של אדם שזוהה כאחד המתפרעים או מידי האבנים", וחל איסור על ירי לעבר קבוצת ילדים. ההקפדה על הוראות אלה הכרחית על מנת לצמצם את פגיעות

49. צה"ל משתמש שלא כחוק ברובה צלפים לפיזור הפגנות, כל העיר, 23.11.01.

50. "יובל השימוש ברובה רוג'ר בשטחים", הארץ, 27.12.01.

51. ר' בצלם, מוות יזוע מראש: ירי כדורי גומי לפיזור הפגנות בשטחים, דצמבר 1998.

52. שם העד חסוי ושמו ברצלם. העדות נבנתה על-ידי רונן שניידרמן וליאור יבנה ב-24.12.01.

53. ר' בצלם, איטק מדומה, עמ' 10-11.

Physicians for Human Rights, Evaluation of the Use of Force in Israel, Gaza and the West Bank: Medical and Forensic Investigation, November 2000, p. 8.

55. "מומחים בוועדת אור- כדורי הגומי לא מדויקים", הארץ, 18.10.01.

56. "מפקד מחוז ירושלים: המצאתי את ההתקן לירי כדורי גומי וניסיתי אותו על גופי", הארץ, 17.10.01.

מקרים לדוגמה

להלן שלוש עדויות המתארות את נסיבות מותם של שני ילדים מיירי חי ואת פציעתו של ילד נוסף מיירי כדורי גומי במהלך "פיזור הפגנות". במקרה הראשון נורה למוות ילד במהלך עימותים בח'אן יונס. העדות השניה מתארת אירוע שהתרחש ליד קבר רחל בבית לחם. העדות השלישית מתארת ירי כדור גומי על ידי חיילים באבו דיס.

מותו של וואיל עלי חסן רדואן, בן 15. תושב ח'אן יונס עדותו של שריף מוחמד חמד רדואן, בן 19, תושב ח'אן יונס⁵⁷

ביום שישי, 23.11.01, השתתפתי בהלווייתם של חמשת ילדי משפחת אל-אסטל, שנערכה בבית העלמין שנמצא מזרחית להתנחלות נווה דקלים. לאחר ההלוויה שמעתי קולות של ירי ממערב לבית העלמין ומיד ניגשתי לשם יחד עם חברי, ראמי מחמוד אל-קרא ומוחמד אבו ג'אמע. כשהגענו למקום ראיתי עשרות אזרחים מיידים אבנים לעבר המוצב הצבאי, שנמצא על גדר ההתנחלות.

בין מיידים האבנים הבחנתי בוואיל עלי רדואן. הוא עמד כמאה מטרים מהגדר של ההתנחלות וכשישם מטרים מאתנו. אמרתי לראמי ומוחמד שאני הולך להביא את וואיל. חששתי לחייו כי במקום שבו הוא עמד לא היה שום מחסה שמאחוריו הוא יכול היה להתחבא. לפתע שמעתי קולות התפוצצות של רימוני הלם, שהרעידו את המקום. הרימונים נזרקו על ידי כמה חיילים ששהו מחוץ למוצב, במרחק של כעשרים מטרים מזרחית לו. לידם היו שני טנקים וכמה ג'יפים וכן הבחנתי בשני צלפים שהתחבאו מאחורי קוביות הבטון שנמצאות ליד המוצב. הצלפים ירו כדורים בודדים באופן מקוטע לעבר מיידים האבנים.

התחלתי לצעוד לכיוון של וואיל ובאותו רגע החיילים התחילו לירות באינטנסיביות רבה. ראיתי את וואיל, שעמד כחמישים מטרים מערבית ממני, מתכופף ובדק את רגלו (מאוחר יותר התברר שהוא נפגע ברגלו מכדור גומי). לאחר מכן הוא הרים את ראשו, יישר את גופו ובאותו רגע קליע נוסף פגע בראשו. אני חושב שוואיל נורה על ידי צלף. בזמן שוואיל נפגע בראשו הוא לא הרים אבן, אלא רק בדק את רגלו.

חברי הוועדה מתחו ביקורת חריפה על השימוש בכדורי גומי וקבעו כי מדובר בנשק מסוכן. בעיקר הם הביעו ספק לגבי המגבלות הטכניות של כדורי הגומי, כמו מקדם הפיזור הגבוה של הכדורים ונטייתם לאבד גובה במעופם, גם כשהנשק מופעל על ידי צלף מיומן. בכירים במשטרה העריכו כי הוועדה תמליץ לאסור את השימוש בכדורי גומי או להטיל עליו מגבלות משמעותיות, כמו קביעת דרג פיקודי בכיר ביותר כמוסמך לאשר ירי כזה.⁵⁷ בחודש דצמבר 2001 נמסר כי בעקבות הדיונים בוועדת אור יבחן היועץ המשפטי לממשלה, אליקים רובינשטיין, את הנהלים לירי כדורי גומי על ידי חיילי צה"ל ושוטרי מג"ב.⁵⁸

בנוסף לבעיית המהותיות של תחמושת זו, מעדויות שהגיעו לבצלם מתברר כי חיילים רבים אף עורכים שינויים בכדורי הגומי על מנת להפוך אותם לקטלניים עוד יותר. שינוי זה נעשה על ידי פירוק המארז בו מוחזקים שלושה כדורי גומי, אותו אמורים לירות החיילים, וירי של כדורים בודדים במקום שלישיות. באופן זה מהירות הכדור גבוהה יותר, עובדה המגדילה את הפוטנציאל לפגיעה קטלנית. חייל סדיר מסר לבצלם כי "אני לא מכיר חייל אחד שלא מפריד את החלקים שממנו מורכב הכדור, וזאת משום שלא ניתן לפגוע עם הכדורים הללו מבלי לפרק אותם קודם לכן".⁵⁹ חייל אחר מסר לבצלם:

כשהמ"פ העביר לנו שיעור על כדורי גומי, הוא אמר כי הם נורים מחוברים בשלישייה, וזה כמעט לא יעיל כי זה כבד מדי; אבל אם מפרידים ביניהם – זה יכול להרוג. הוא הוסיף, בקריצה: אני לא רומז שום דבר החבר'ה צחקו ואמרו לו: אתה לא רומז – אתה אומר. הוא לא תיקן אותם. באחד הימים, נכנסתי לג'יפ ה"סופה" שמשמש כרכב חפ"ק של הגדוד. ראיתי שזורקים ברכב הרבה כדורי גומי מופרדים. שאלתי את הנהג לגבי זה והוא אמר לי שכולם מפרידים את הכדורים, אפילו המכפד (שנוסע עם הנהג). הוא הוסיף שלדעתו גם המג"ד מפריד. משיחות עם החבר'ה ברור לי שיש העלמת עין וכולם יורים את כדורי הגומי כשהם מופרדים. לא נראה לי שיש בכלל כאלו שיורים אותם לא מופרדים. אני כל הזמן שואל אנשים על זה והם בהלם מעצם השאלה. ברור להם שיורים מופרד.⁶⁰

57. "במשטרה חוששים מאיסור השימוש בכדורי גומי", הארץ, 7.11.01.

58. "רובינשטיין יבחן את הנהלים לשימוש בכדורי גומי", הארץ, 20.12.01.

59. שם העד חסוי ושמו ברצלם. העדות נגבתה על-ידי רוני שניידרמן וליאור יכנה ב-20.12.01.

60. שם העד חסוי ושמו ברצלם. העדות נגבתה על-ידי ליאור יכנה ורוני דודאי ב-29.10.00.

61. העדות נגבתה על-ידי נביל מח'ירי ב-27.11.01.

בשלב מסוים חבר שלנו, אדהם אבו סלים, נפגע ברגל הימנית מאחד מקליעי "הגומי". נשאנו אותו אל הכביש, שם העלנו אותו על מכונית מדגם "פורד", שהייתה במקום, וחזרנו לשטח. כשחזרנו עמדתי במרחק של כ-15 מטרים מכיפאח, שעמד ליד חבר אחר שלנו, ראמי. במרחק של כ-150 מטרים ראינו דחפור ישראלי מתקדם לעברנו מכיוון קבר רחל. הדחפור נעצר בקרבת תחנת הדלק, במרחק של כשבעים מטרים מאתנו. לאחר מכן ירדו מהדחפור כשישה חיילים ישראלים, שהחלו לירות לעברנו. אחד החיילים שהיה בתוך תחנת הדלק, כיוון את הנשק שלו ופגע בחזהו של כיפאח. הקליע יצא מגבו. ראיתי את כיפאח נופל ארצה.

ראמי החל לצעוק אלינו וביקש שנתקרב אליו. אני וכמה נערים נוספים התקרבו אליו וראיתי את כיפאח שוכב על הקרקע שותת דם. הרמנו אותו והתחלנו לרוץ לעבר אמבולנס של הסהר האדום, שעמד כחמישים מטרים מאתנו. הפרמדיק של הסהר האדום ירד מהאמבולנס, לקח את כיפאח והכניס אותו לאמבולנס. ראמי נסע עם כיפאח באמבולנס ואנחנו הלכנו ברגל בעקבות האמבולנס אל בית החולים בבית ג'אלא, שאליו הוסע כיפאח.

בשלב מאוחר יותר הועבר כיפאח אל בית החולים אל-מוקאסד בירושלים ונודע לנו שהוא נפטר שם. מדברי הרופאים הבנו שכיפאח מת בגלל כדור שחדר לצדו השמאלי של החזה ופגע בלב.

ההודעה על מותו ציערה אותי מאד. הוא היה בן דודי וחברי. היום הייתי בהלווייה שלו והרגשתי שנטשנו אותו בקבר וחזרנו בלעדיו. תמיד אוהב את כיפאח ואזכור אותו.

פציעתו של איברהים רסאן איברהים פרעון.
תושב אל-עזרייה שבמחוז אל-קודס
עדויות של עומר עבד אל-רזאק עיסא פרעון, בן 13,
תלמיד כיתה ח', תושב אל-עזרייה⁶²

אני גר באל-עזרייה ולומד בבית הספר אל-עזרייה לבנים בכיתה ח'. מאז תחילת חופשת הקיץ ועד היום, אני נמצא מדי יום מהשעה 10:00 ועד השעה 20:00 במרכז ג'ירוסה לאינטרנט, שם אני עובד בקפיטריה של המרכז עם שני אחיי, מאמון בן ה-22 ועלאא בן ה-18. אני עוזר להם במכירת סנדוויצ'ים ושתייה ללקוחות המרכז.

מכיוון שהחיילים הישראלים ירו באינטנסיביות רבה, לא הצלחנו להגיע אל וואיל במהירות כדי לעזור לו. נאלצנו לזחול על החול. כשהגענו אל וואיל, הרמנו אותו ונשאנו אותו למרחק של כמה מאות מטרים. כאשר פינינו אותו הוא נפל מידנו מכיוון שנאלצנו להתכופף תוך כדי הליכתנו כדי לא להיפגע מהירי. ליד שכונת אל-נימסאווי העברנו את וואיל לאמבולנס. השעה הייתה אז 13:30 בצהרים.

אני משער שבמהלך ההפגנה וואיל הבחין בחיילים שייזו רימוני הלם, אך הוא לא שם לב לצלפים שהתחבאו מאחורי קוביות הבטון. מהמקום שבו אני עמדתי ראיתי אותם מוציאים את כלי הנשק שלהם ויורים מדי פעם בפעם.

מותו של כיפאח האלד עבדאללה. בן 13. תושב מחנה הפליטים דהיישה שבמחוז בית לחם
עדויות של ילד בן 13, תלמיד ביתה ח', תושב מחנה הפליטים דהיישה⁶²

אני מתגורר עם אבי, אמי וארבעת אחיי במחנה הפליטים דהיישה. לידנו מתגורר דודי ח'אלד ובנו הבכור כיפאח היה חברי הטוב ביותר. כיפאח היה בן גילי ושנינו למדנו בכתה ח' בבית הספר לבנים במחנה הפליטים דהיישה.

ביום ראשון, 25.11.01, בסביבות השעה 10:50 בבוקר, הלכנו ביחד כהרגלנו לבית הספר על מנת ללמוד במשמרת השניה, שמתחילה בשעה 11:00. כשכנסנו לחצר בית הספר נודע לנו כי מתארגנת תהלוכה שבה משתתפים תלמידי שלוש השכבות הגבוהות (ז', ח' וט') של בית הספר, שמטרתה למחות על מדיניות הרצח של ישראל כלפי חפים מפשע וילדים. התהלוכה אמורה הייתה לצאת מרחבת המולד.

אני וכיפאח הגענו לרחבת המולד יחד עם שאר התלמידים בערך בשעה 12:10 בצהרים וצעדנו בתהלוכה אל מטה הצלב האדום. לאחר מכן הלכנו לקבר רחל והתחלנו ליידות שם אבנים. במהלך יידי האבנים ברחנו במהירות לשטח רחב ידיים, שנמצא מאחורי חנות של כלי חרס, במקום שבו ישנה נפחיה. השטח הסלעי במקום איפשר לנו למצוא מחסה מהכדורים של החיילים הישראלים, שנורו לעברנו. בנוסף נורו לעברנו רימוני גז מדמיע וכדורי "גומי". בשל כמויות הגז הגדולות סבלנו מקוצר נשימה ולכן לא יכולנו לראות בהירות את המתרחש.

62. שם העד חסוי ושומר בבלם. העדות נכתבה על-ידי סוהא זייד ב-26.11.01.
63. העדות נכתבה על-ידי סוהא זייד ב-7.8.01.

2. יד' ומחסומים

במהלך אינתיפאדת אל-אקצא הציב צה"ל בשטחים מספר חסר תקדים של מחסומים. מציאות החיים שכפו מאות המחסומים על תושבי השטחים יצרה מצב בו רבים מכלי הרכב סובבים לאחור כאשר הם מבחינים במחסום, על מנת לא להתעכב ולנסות להגיע ליעדם בדרכים חלופיות. בנוסף, אלפי פלסטינים נאלצים לצעוד ברגל מדי יום על מנת לעקוף את המחסומים. מציאות יומיומית זו מוכרת היטב לגורמים בצה"ל וזוכה להסכמה שבשתיקה מצד החיילים.

מצב זה אמור היה להביא להוראות קפדניות בנוגע לפתיחה באש לעבר כלי רכב או הולכי רגל המנסים לעקוף את המחסום כך שירי לעברם יהיה אסור, אלא אם נשקפת לחיילים סכנת חיים ממשית ומיידית. עם זאת, סביב מחסומים אלו אירעו מקרים רבים בהם ירו חיילים לעבר הולכי רגל וכלי רכב ופגעו בפלסטינים חפים מפשע.

בנוסף, מאחר שצה"ל משנה את מיקומם של המחסומים באופן תדיר ומציב מחסומים זמניים רבים, חלה חובה לסמנם כראוי על מנת שניתן יהיה להבחין בהם ממרחק. עם זאת, במקרים רבים מוצבים המחסומים כך שלא ניתן להבחין בהם ממרחק מספיק. במקרה שמובא להלן, נאלץ הנהג לבלום בפתאומיות וייתכן שבשל כך פתחו החיילים לעברו באש.

גם לפני אינתיפאדת אל-אקצא היוו המחסומים מוקד לפתיחה בלתי מוצדקת באש. במהלך האינתיפאדה הראשונה תיעד בצלם מקרים רבים בהם חיילים שהוצבו במחסומים הפרו את הוראות הפתיחה באש וירו לעבר פלסטינים שלא סיכנו את חייהם. גם בשנים שלאחר מכן התרחשו תקריות רבות כאלה.⁶⁴ מקרה בולט אחד אירע ב-10.3.98, כשחיילים במחסום תרקומייה פתחו באש על רכב טרנזיט שהסיע פועלים פלסטינים חפים מפשע. מהירי נהרגו שלושה מהפועלים.

שכיחותם של מקרים אלו והפוטנציאל הגבוה לפגיעה בחפים מפשע, היו אמורים להעלות את המודעות לבעיה, להביא לנקיטת צעדים שיבטיחו את ההקפדה על הוראות הפתיחה באש ויודאו כי מקרים כאלה לא יישנו. למרות זאת, ממצאי ביקורת פנימית שנערכה בצה"ל הראו כי לא ננקטו צעדים כאלו.

ביום רביעי, 1.8.01, הייתי במרכז האינטרנט ועבדתי כרגיל בקפיטריה. בסביבות השעה 16:30, הגיעו כמה בחורים לקרבת מרכז האינטרנט, הנמצא כמאתיים מטרים מצומת אבו דיס. הבחורים התחילו להניח אבנים על הכביש ולהבעיר צמיגים כדי להתגרות בחיילים הישראליים ולהתעמת איתם, וזאת בשל מותם של שמונת הפלסטינים מההפגזה הישראלית בשכם יום קודם לכן. בסביבות השעה 17:00 הגיעו שלושה ג'יפים צבאיים ישראלים מכיוון הכביש הראשי של אל-עזרייה. אחד הג'יפים עצר ליד צומת אבו דיס, כחמישים מטרים מהבחורים, ושני הג'יפים האחרים עצרו ליד בית משפחת עריקאת, כשבעים מטרים מהבחורים. בערך עשרה חיילים ירדו מהג'יפים והבחורים התחילו ליידת לעברם אבנים. החיילים הגיבו בירי לעבר הבחורים ומהמקום בו עמדתי, בפתח מרכז האינטרנט, כעשרה מטרים מהבחורים, ראיתי את החיילים יורים ושלושה בחורים נפגעים מהירי. שניים מהם נפצעו ברגליהם והשלישי נפגע באזור הגב. הפצועים הועברו לשני אמבולנסים שהגיעו למקום ופינו אותם לבית החולים.

העימותים בין הבחורים הפלסטינים ובין חיילי הצבא הישראלי נמשכו, ובסביבות השעה 18:00 החיילים השליכו לעברם רימוני הלם שהבריחו אותם. איבראהים, חברי, נמלט לתוך מרכז האינטרנט ונעמד לידי בכניסה לאחור שהדלת החשמלית נסגרה. באותו רגע איש אחד רצה לצאת מהמרכז. הוא פתח את הדלת החשמלית וראיתי דרך הפתח חייל ישראלי עומד במרחק של כעשרים מטרים מדלת המרכז ומכוון את נשקו לעברנו. באותו רגע, עוד לפני שהדלת נסגרה, כדור פגע במצחו של איבראהים. החייל שירה באיבראהים היה כבן שלושים. הוא לבש מדים ירוקים של הצבא וחבש כומתה ירוקה על הראש. צבע עורו היה שחור וגובהו ממוצע.

כשהחייל ירה ופצע את איבראהים, ראיתי אותו נופל, נתקל בשולחן המשרד ואז נופל ארצה כשהדם מכסה את פניו. הייתי בהלם ונשארתי במקומי. לא ידעתי מה לעשות. הירי נמשך לכיוון הבחורים שברחו אל מאחורי מרכז האינטרנט, כך שהירי היה מכוון לעבר מרכז האינטרנט ואני נשכבתי על הרצפה, על מנת שלא אפגע מהכדורים. לידי שכב איבראהים, כשדם ניגר מראשו. בחור אחד בשם אבו לואי, מאבו דיס, שעבד בהנהלת המרכז, נשא את איבראהים ויצא מדלת המרכז בעוד הירי נמשך. איבראהים הועבר לבית החולים אל-מוקאסד, ואנחנו נשארו כלואים בתוך המרכז בקומה השנייה. העימותים נמשכו עד השעה 22:00, עד שהחיילים עזבו את האזור ויכולנו לצאת מהמרכז וללכת לבתינו.

64 ר' בצלם, ידי לעבר כלי רכב בשטחים על-ידי כוחות הביטחון, פברואר 1994: בצלם. מעולי ציון: המרת זכויות האדם של עובדי השטחים בישראל ובהתנהלותו, ספטמבר 1999, עמ' 21-26.

בשעה 16:15 הגענו לכפר בלעא, שם ביקרנו את אחותי ואת אחיה של אשתי. ילדי הקטנים ומאג'ד נכדי שיחקו עם ילדיהם של קרובי משפחתנו. בשעה 20:15 נסענו חזרה לכיוון טול כרם. אני נהגתי ברכב, אשתי ישבה במושב הקדמי לידי, ושני בני ונכדי ישבו במושב האחורי. מאג'ד עמד מאחורי הכסא שלי וכשביקשתי ממנו לשבת הוא ענה שהוא רוצה לראות את הדרך. אחרי כמה דקות הגעתי שוב למחסום העפר שליד מחנה הפליטים נור שאמס. כשלושים מטרים לפני המחסום ישני סיבוב גדול, לכן לא ניתן לראות את המחסום לפני שמגיעים אליו.

נסעתי במהירות של כשבעים קמ"ש ולאחר שהשלמתי את הסיבוב הבחנתי ברכב משוריין עומד לפני המחסום ובחמישה חיילים עומדים על הכביש לידו. למרות שהתחיל להחשיך, החיילים לא דאגו להאיר את עצמם בשום צורה. כשהבחנתי בהם הייתי במרחק של כשלושים מטרים מהם ובלמתי בפתאומיות. הרכב עצר אחרי כחמישה מטרים. בדיוק כשהרכב נעצר שמעתי קולות של ירי שנורה עלינו. ארבעה קליעים פגעו בצידה השמאלי של השמשה הקדמית וכדור אחד פגע בכנף השמאלית של הרכב. אחד הקליעים שפשף את כתפי, פגע במרפק של נכדי וחדר לבטנו. בהתחלה לא שמתי לב שהוא נפצע, רק שמעתי את קולות הבכי של הילדים ואת הצרחות של אשתי. מיד סובבתי את הרכב לאחור ונסעתי במהירות לכיוון הכפר ענבתא. כאשר נסעתי לאחור לא נורו על המכונית יריות נוספות והחיילים לא רדפו אחרינו. רכב שהיה במרחק של כמאתיים מטרים מאחוריי ביצע גם הוא פניית פרסה וברח מהמקום לכיוון ענבתא.

כשביצעתי את פניית הפרסה אשתי הבחינה שמאג'ד נשען על המושב האחורי ושדם ניגר מידו ומבטנו. אשתי אמרה לי שמאג'ד נפצע והתחילה לקרוא בשמו. הוא אמר לה שכואב לו בבטן. שני הבנים שלי שישבו איתו במושב האחורי בכו וצרחו כל הזמן, למרות שהם לא נפגעו. נסעתי במהירות רבה ואחרי כעשר דקות הגעתי לבניין של עיריית ענבתא, שבו יש מרפאה. נשאתי את מאג'ד בזרועותיי והעליתי אותו למרפאה שבקומה הראשונה. שני חובשים שהיו שם התחילו לטפל בו והזעיקו אמבולנס מהסהר האדום בטול כרם. לאחר מכן הם העלו אותו על מונית ונסעו אתו לכיוון טול כרם כדי לפגוש את האמבולנס בדרך. הם נפגשו עם האמבולנס במחסום העפר בסמוך לנוו א-שמש, במקום בו בוצע הירי לכיוון רכב.

בדו"ח פנימי שנכתב בצה"ל כשנה לאחר פרוץ אינתיפאדת אל-אקצא על ידי מחלקת בקרה ומעקב של הצבא, נמתחה ביקורת חריפה בנוגע להיבטים שונים בפעולות החיילים המוצבים במחסומים. בין השאר, נקבע בדו"ח זה כי הוראות הפתיחה באש במחסומים אינן ברורות ואינן מיושמות. כך נקבע, לדוגמה, לגבי מחסום נווה דניאל, בגדה המערבית. לגבי מחסום ברצועת עזה נקבע כי "אין פקודה, אין נוהל דיווח ואין הוראות פתיחה באש". דובר צה"ל אישר את מימצאי הדו"ח ואמר כי הם מצביעים על "צורך להטמיע באופן מקצועי יותר את ההנחיות הקשורות בטיפול באוכלוסייה המקומית"⁶⁵. עם זאת, המציאות בשטח אינה מצביעה על שיפור כלשהו.

מקרים לדוגמה

העדויות שלהלן מתארות ירי ממחסומים לעבר אזרחים פלסטינים. במקרה הראשון ירו החיילים לעבר כלי רכב ממרחק קצר. במקרה השני פתחו חיילים באש לעבר פלסטינים שעקפו מחסום ברגל ובמקרה השלישי ירו חיילים על נהג מונית שהלך ברגל ליד מחסום לאחר שנוסעיו ירדו מהמונית. הנהג הניח על הקרקע שקית ניילון ששכב אחד מנוסעיו וכמה צעדים לאחר מכן נורה על-ידי החיילים. באף אחד ממקרים אלה החיילים לא התריעו ולא ירו ירי אזהרה לפני שירו בפלסטינים.

פציעתו של מאג'ד אמנד ג'לאד, בן ארבע, תושב

טול כרם

עדויות של ג'מאל באסם עלי שחרור, בן 48, נשוי ואב לחמישה ילדים, בעל חנות למכירת עצים, תושב טול כרם⁶⁶

ביום שישי, 3.8.01, בשעה 16:00, נסעתי לביקור משפחתי בכפר בלעא, יחד עם אשתי, שני ילדי ונכדי מאג'ד. באותו יום הכל היה שקט בטול כרם ולא התרחש בעיר שום אירוע חריג. לאחר כמה דקות נסיעה, במרחק של כשלושה ק"מ מטול כרם, הגעתי למחסום העפר הסמוך למחנה הפליטים נור שאמס, על הכביש הראשי שמחבר בין טול כרם לשכם. ערמות העפר במקום חסמו את מרבית הכביש ונותר רק מרווח של כשני מטרים בשולי הכביש, שדרכו יכולות המכוניות לעבור. מכיוון שלא היו חיילים סמוך למחסום עברנו אותו ללא בעיות.

65 "מחסומי צה"ל אינם מונעים פגיעים ורק גורמים לחיכוך עם הפלסטינים", כל העיר, 2.11.01.
66 העדות נגבתה על-ידי רסלאו מחאג'נה ב-5.8.01.

לאחר שראיתי את רדואן נורה ירדתי מיד למקום שבו הוא שכב. כשהגעתי לשם, החיילים הישראלים מנעו ממני ותושבים אחרים לגשת אליו ולטפל בו. כשסירבנו להיענות להוראותיהם הם כיוונו אלינו את הנשק שלהם. בשלב זה היו במקום ארבעה חיילים. שניים מהם ירדו מהרכב והשניים האחרים נשאר בתוכו. בסופו של דבר הם התיירו לנו להכניס את רדואן למונית שלו והוא הועבר לבית החולים בשכם. לאחר מכן, הגיעו עוד מספר כלי רכב צבאיים שנשארו לעמוד במקום.

מותו של מועין סובחי סעיד אבו לאווי, בן 38, תושב הכפר א-דיב שבמחוז סלפית

עדויות של עיסאם יוסף מחמוד עלי אחמד, בן 41, נשוי ואב לשישה, מפקיד במשרד הדתות הפלסטיני בסלפית, תושב כפר א-דיכ⁶⁷

אני מתגורר בכפר א-דיכ ועובד כפקיד במשרד הדתות בסלפית, המרוחקת כ-25 ק"מ מכפרי. עם פרוץ אינתיפאדת אל-אקצא נחסמה הדרך הראשית לסלפית, שבה נהגתי לנסוע, ולכן אני נאלץ לנסוע כעת בדרכי עפר עוקפות על מנת להגיע למקום עבודתי. הנסיעה לסלפית, שבעבר ארכה כעשרים דקות, אורכת כעת כשעה וחצי. מאז תחילת אינתיפאדת אל-אקצא אני גם כמעט ולא נוסע לשכם, למרות שהדבר נחוץ במסגרת עבודתי, למעט במקרים דחופים. זאת משום שהדרך מסלפית לשכם אורכת כעת כשלוש שעות במקרה הטוב, כשניתן לעבור דרך הכפר בורין. אם הדרך הזו סגורה הנסיעה עלולה להתארך לכדי ארבע שעות ויותר, מכיוון שאז אנו נאלצים לנסוע דרך כביש הבקעה (כביש הג'יפתליק).

ביום ראשון, 19.8.01, הייתי אמור להגיע לשכם יחד עם שניים מילדיי, שהיו צריכים להיבדק שם במרפאת עיניים. יצאתי מביתי עם שניהם בשעה 07:30. נסענו במכונית הפרטית תחילה לסלפית, כדי שאקבל אישור ממקום עבודתי לקחת יום חופש. הגענו לסלפית בשעה 08:15 בערך ולאחר שהסדרתי את ענייני במקום עבודתי, הלכנו לתחנת המוניות כדי לתפוס מונית לשכם. לא רציתי לנסוע במכונית, הן משום שהדרך לשכם משובשת מאד והן משום שהיא חסומה לעיתים קרובות ולכן מי שרוצה להגיע לשכם נאלץ בדרך כלל לעבור ברגל במחסומים בין כמה מכוניות. בתחנת המוניות עלינו על מונית וישבנו במושב האחורי. לפנינו, במושב האמצעי, ישבו שלושה אנשים נוספים. אחד

אני נסעתי לטול כרם, אבל הפעם דרך הכפר בלעא והכפר דיר אל-ר'סון כי פחדתי לחזור דרך אותו מחסום בו ירו בי. בדרך טלפנתי לבני הבכור עמאר, סיפרתי לו את שארע במחסום ואמרתי לו שמאג'ד הועבר לבית החולים בטול כרם. עמאר נסע מיד לבית החולים והגיע לשם לפני. כשאני הגעתי לשם, בסביבות השעה 21:00, מאג'ד כבר היה בדרך לחדר ניתוח.

מותו של רדואן איבראהים יוסף שתייה, בן 37, תושב הכפר סאלם שבמחוז שכם עדותו של טאבע עבד אל-עזיז טאהר מוסלם, בן 52, נשוי ואב לשבעה, פועל בניין, תושב הכפר סאלם⁶⁷

ביום שני, 2.7.01, בסביבות השעה 16:00, ישבתי במרפסת ביתי, שנמצא בצד הדרומי של הכפר סאלם. הבחנתי במונית של המנוח, רדואן שתייה, נוסעת בדרך העפר המחברת בין הכפר סאלם ובין הכביש העוקף שמוביל לאלון מורה. במונית היו ארבעה נוסעים. רדואן נסע רק עד הצומת שמחברת את דרך העפר לכביש העוקף, מכיוון שבצומת הזאת ישנן ערמות עפר שחוסמות את הדרך. כשהוא הגיע לצומת הוא הוריד את הנוסעים כדי שיוכלו לעבור את המחסום ברגל ולהמשיך את נסיעתם לכיוון בית פוריק מהצד השני של המחסום.

הנוסעים ירדו מהמונית והחלו ללכת. רדואן עמד ליד רכבו, כחמישים מטרים מהמחסום לכיוון סאלם, והמתין לראות אם יגיעו כלי רכב של הצבא הישראלי ויורו לנוסעיו לחזור על עקבותיהם. לאחר זמן מה הוא הוציא שקית מרכבו והחל ללכת לעבר הנוסעים שהתרחקו בינתיים. לאחר שהוא הסב את תשומת ליבם של הנוסעים אליו, הם החלו לחזור על מנת לקחת את השקית. הוא שם את השקית בצד הכביש העוקף וחזר לכיוון המונית.

לאחר שעבר מרחק של כחמישה מטרים, החיילים הישראלים ירו עליו ירי רצוף שנמשך כדקה. החיילים ירו ממארב שמוקם על גבעה קטנה בין מספר עצי זית, במרחק של כ-150 מטרים בערך מהכביש שעליו צעד רדואן. לירי לא קדם שום מגע בין החיילים לרדואן, הם כלל לא פנו אליו ולא הורו לו לעצור. לאחר הירי הם אפילו לא ירדו למקום שבו הוא נפל מתבוסס בדמו. רכב צבאי ישראלי הגיע לשם מהמחסום הצבאי על כביש שכם - בית פוריק.

67. העדות נגבתה על-ידי האשם אבו חסן ב-8.7.01.
68. העדות נגבתה על-ידי רסלאן מחאג'יה ב-21.8.01.

מהם היה המנוח מועין אבו לאווי, שאותו הכרתי רק בזמן הנסיעה. הוא סיפר לי שגם הוא נולד בכפר א-דיכ ולאחר שהוא התחתן הוא עבר לגור בסלפית.

כשהגענו למחסום חווארה עוכבנו בו כשעה וחצי, ולאחר שהחיילים בדקו את תעודות הזהות שלנו וערכו חיפוש מדוקדק במונית, הם אמרו לנו שהדרך חסומה ושהמקום הוכרז כשטח צבאי סגור ולכן עלינו לחזור על עקבותינו. נהג המונית הסתובב ולאחר מכן עלה על דרך עפר, אשר עוקפת את מחסום חווארה ומוליכה לכפר בורין. בערך בשעה 10:40 הגענו למחסום העפר שמוצב ליד הכפר בורין ושם ירדנו מהמונית, מכיוון שהדרך חסומה לחלוטין בנקודה זו למעבר כלי רכב. האזרחים שמגיעים למחסום הזה ורוצים להמשיך בדרכם לשכם, הולכים ברגל למחסום העפר המקביל לו שנמצא במרחק של כשלושה ק"מ במורך דרך העפר, שם ממתנות להם מוניות שלוקחות אותם לשכם. מאחר שכ-300 מטרים משמאל לדרך העפר, נמצא מחנה צבאי שבתוכו ישנם מספר אוהלים, מגדל ונגמ"שים. הנוסעים שעושים את דרכם ברגל בין שני מחסומי העפר מטפסים על ההר שנמצא בצידה הימני של הדרך, ומשתדלים לצאת מטווח ראייתם של החיילים במחנה, וזאת מחשש שהללו יירו לעברם. כפי שכבר קרה בעבר.

אני, ילידי, מועין ושאר נוסעי המונית התחלנו לטפס במעלה ההר. אני ומועין, שהלך כל הזמן לצדי, שוחחנו במהלך הדרך. הוא סיפר לי שהוא נוסע לשכם על מנת לקנות סחורה לחנות שלו ולהחליף סחורה פגומה שהוא קנה שם בעבר, ושאותה הוא נשא בשתי שקיות ורודות שהיו בידיו. לאחר כחצי שעה של הליכה, כשהגענו לפסגת ההר, והגענו לדרך שמובילה ישירות למחסום העפר השני, מועין אמר לי שהוא די ממהר ולכן הוא ילך מהר יותר מאתנו. אמרתו לי בתגובה שייזהר בדרך ושלא יחשוף את עצמו לעיני החיילים.

מועין נפרד מאתנו והחל לצעוד לפנינו. לאחר כמה מטרים הוא דילג מעל לגדר אבן, בגובה של כחצי מטר, שהייתה במקום. באותו רגע הסתכלתי לאחור לעבר חמור, שנשא חפצים שונים של אישה קשישה שהתקשתה ללכת. לפתע שמעתי קול חזק מאד של יריות. הפניתי את ראשי קדימה ואז בתי אמרה לי בבהלה שהאיש שהלך איתנו לפני כן שרוע על הקרקע שותת דם. ראיתי את מועין שוכב על הקרקע כשלושה מטרים לפני, כשדם רב ניגר מצווארו. הוא לא זז ואני חושב שהוא נהרג מיד במקום. התכוונתי לגשת אליו, אולם פתאום הופיעו שלושה חיילים בלבוש צבאי, בפנים צבועות כשקסדות על ראשיהם, כשישה מטרים מאתנו, כיוונו את נשקם לעברי ואיימו עליי בערבית שאם

אני אתקרב אליו הם יירו בי. למרות זאת רציתי לגשת אל מועין כדי לבדוק מה מצבו ואז החיילים ירו לעברנו רימון הלם. בשלב זה התחלנו לברוח לכפר הסמוך, עראק-בורין. עוד לפני שברחנו הספקתי לראות את אחד החיילים בועט במועין, שהיה שרוע על הקרקע, בכל חלקי גופו, וצועק לעברו "קום יא כלב".

כשהגענו לכפר, סיפרנו לתושבים מה קרה. התושבים המקומיים טילפנו מיד לטהר האדום והזמינו למקום אמבולנס. עיתונאי שהיה במקום על מנת לסקר אירוע ירי אחר שהתרחש במקום קודם לכן באותו יום רץ לכיוון מקום התקרית. לאחר מכן המשכתי בדרכי לעבר מחסום העפר ומשם נסעתי לשכם. כשהגעתי לשכם, בסביבות השעה 13:00, נודע לי שמועין נפטר במקום כתוצאה מהירי ושתושבי הכפר, שהגיעו למקום, נשאו את גופתו עד למחסום העפר ומשם הוא הועבר באמבולנס לבית החולים בשכם. עוד נודע לי כי שעתיים לפני הריגתו של מועין נפצעו באותו מקום שני אנשים נוספים מיורי החיילים, אחד נפצע באוזנו והשני במותן.

אני רוצה להוסיף ולציין שמועין לא ביצע שום תנועה חשודה ולחיילים לא הייתה כל סיבה לירות בו. הוא בסך הכל הלך לתומו כשבידו שתי שקיות שהכילו, כאמור, סחורה פגומה שהוא עמד להחליף בשכם.

3. "צה"ל השיב אש למקורות הירי"

"שומעים יריות - לא משהו יעיל. קופצים, מתחילים לירות, אין לאן לירות. יורים לנקודות חשודות, שזה בערך שיח פה ושיח שם. אבל חיילים קצת מגדילים ראש ויורים אל דודי שמש חשודים, אגטנות טלוויזיה חשודות, צלחות לוויין חשודות. אולי הם קולטים שידורים של אל-ג'אזירה ומקבלים רעיונות. לא יודע, אז חיילים יורים. זה אירוע שאחר כך דיווחו עליו בגלי צה"ל כ'נורו יריות בחממות של מורג. כוחותינו השיבו אש למקורות הירי'. אני לא יודע על מקורות ירי, ואני הייתי נוכח באירוע הזה".⁶⁹

במהלך האינתיפאדה נפגעו פלסטינים רבים מיירי של חיילים, שבוצע בטענה של "תגובה למקורות ירי פלסטיניים". צה"ל מצדיק פגיעות בנסיבות כאלה בטענה שהן נגרמו במהלך חילופי אש בין כוחות הביטחון לבין פלסטינים חמושים, לעתים קרובות במהלך פעולות של צה"ל בתוך שטחי A. גורמים רשמיים בצה"ל דחו טענות כי ירי בנסיבות אלה נעשה באופן יזום על ידי צה"ל או שירי התגובה של החיילים נעשה ללא הבחנה. דובר צה"ל שב ומדגיש כי החיילים משיבים אש אך ורק לעבר מקורות הירי. תא"ל יאיר נווה, עד לאחרונה מפקד כוחות צה"ל

69 מתוך עדותו של חייל מילואים לבצלם. שם העד חסוי ושומר בבצלם. העדות נבנתה על-ידי איל רז ורון דודאי ב-28.02.02.

ברצועת עזה, דחה בתוקף טענות על שימוש מופרז בכוח ועל "יד קלה על ההדק" וטען כי "לעולם, אבל לעולם, תמיד הגבנו, תמיד ירינו רק בחזרה"⁷⁰.

אין חולק על כך שלעתים קרובות פלסטינים חמושים יורים על חיילי צה"ל. עם זאת, הטענה לפיה בכל המקרים החיילים רק מגיבים למקורות הירי רחוקה מלשקף נכונה את המציאות: ראשית, ישנם מקרים בהם חיילים פותחים באש באופן יזום ולא רק בתגובה לירי פלסטיני; שנית, ירי התגובה של צה"ל אינו מכוון רק למקורות הירי הפלסטינים.

ירי יזום

מעדויות שגבה בצלם מחיילים ומפלסטינים עולה כי בניגוד לדבריהם של תא"ל נווה ושל גורמים אחרים, ישנם מקרים בהם יורים חיילי צה"ל באופן יזום, מבלי שקדם לכך ירי מהצד הפלסטיני. חייל סדיר ששירת ברצועת עזה סיפר בעדותו לבצלם כי:

במהלך שהייתי במוצב היו כמה מקרים של ירי. אני חשבתי שמדובר בחילופי אש אבל לאחר מכן התברר לי, משיחות עם חיילים אחרים, שזה היה סתם ירי של חיילים מתוך שעמום. חיילים בשתי עמדות שונות היו מתאמים ביניהם פתיחה באש ואחרי זה היו מספרים שפתחו לעברם באש. חשוב לי לציין שלא מדובר בירי של כדורים בודדים אלא בירי מסיבי מאד. בתחילה הייתי בטוח שבאמת ירו לעבר המוצב אבל אחר כך התברר לי, כאמור, שזה ירי מתוך שעמום. משיחות עם חברים שלי שהיו מוצבים במקומות אחרים התברר לי שזה קורה גם במקומות האלו. חברים שלי שהיו בעמדה ברצועה סיפרו לי שהם רוקנו ארגזי תחמושת שלמים מתוך שיעמום.⁷¹

אריאל שתיל, חייל מילואים, סיפר בנושא זה לעיתון "ידיעות אחרונות": "אומרים 'הפלסטינים יורים ואנחנו מגיבים'. זה לא נכון. היה שם קצין אחד שאמר לחיילים ששמרו בתצפיות: 'שקט לכם מדי? אתם לא בטוחים? תשחררו כמה צרורות'. כל לילה היו יורים. אנחנו מתחילים והם יורים בחזרה"⁷².

גם מעדויות של פלסטינים עולה כי ישנם מקרים בהם חיילים יורים גם כאשר לא קדם לכך ירי של פלסטינים. נביל מח'רז, תחקירן שטח של בצלם, נפצע בידו מירי

יזום של צה"ל בשעה ששהה בביתו בח'אן יונס ב-1.2.02. חוסני אל-ג'רמי תושב מחנה הפליטים בלאטה, סיפר בעדותו לבצלם על ירי שהתבצע ממוצב צה"ל הממוקם כ-500 מטרים מהמחנה, בג'בל א-טור. מהירי, שהתבצע ב-19.8.01, נהרג שכנו סאלח אידאן. אל-ג'רמי אמר כי:

ברצוני לציין שחיילי המוצב הצבאי שנמצא על ג'בל א-טור נוהגים לירות לעבר מחנה הפליטים בלאטה באופן עיוור, לעיתים אפילו ללא כל סיבה. הם יורים כאשר מישוה יורה עליהם אך הם יורים לעבר המחנה גם כשאין ירי לעברם. ירי זה מתבצע לעיתים קרובות, ובדרך כלל התושבים התמימים הם אלה שנהרגים ונפצעים ולא היורים.⁷³

עادل עטיה יוסף אל-אר'א, בן 48, תושב ח'אן יונס, מסר לבצלם כי ב-7.5.01 ירו חיילי צה"ל כמה פגזי טנק לעבר ביתו, הנמצא במרחק של כ-450 מטרים מההתנחלות גני טל. כתוצאה מכך ניאוק הבית באופן קשה. בנוסף, סמוך לביתו נמצא בית-ספר יסודי, והתלמידים נמלטו ממנו כשהם מבוהלים. חלקם התעלפו ונחבלו במהלך היציאה ואמבולנסים פינו אותם מהמקום. לדברי אל-אר'א:

ברצוני להדגיש כי להפגזה זו לא קדם ירי כלשהו מהצד הפלסטיני. לפעמים אנשים חמושים בלבוש אזרחי יורים אמנם לעבר מוצב ישראלי מכיוון חלקות האדמה הנמצאות בצפון במרחק של 300 מטרים או בדרום במרחק של 300 מטרים מהרחוב הראשי, וזה מספיק כדי שהחיילים יגיבו ביריות ובהפגזות. לפעמים, נדמה לחיילים שכל דבר שזו מהווה יעד לירי אפילו אם זה כלב או כל חיה אחרת.⁷⁴

ירי תגובה שאינו מכוון למקורות הירי

גם במקרים בהם פותחים פלסטינים באש לעבר חיילי צה"ל, מוטלת על החיילים חובה להגיב באופן שימנע ככל האפשר פגיעה באזרחים שאינם מעורבים בלחימה. למרות זאת, מעדויות שגבה בצלם עולה כי לפחות בחלק מהמקרים יורים חיילים ירי ללא הבחנה. ירי כזה יכול להיות תוצאה של חריגה מכללי הזהירות. עם זאת, חלק ממקרי ירי אלה נובע גם מיישום של הוראות אשר מתירות במפורש ירי תגובה שאינו מכוון אך ורק למקורות הירי.

הנחייה אחת כזו היא ההוראה להשיב באש למקומות מהם ירו פלסטינים בעבר, גם אם לא נקבע בוודאות כי באותו

70. "תת אלוף יאיר נוה: לא אפתע אם יודיע לי שהתמצאה מכונית תופת", מעריב, 3.11.00.

71. שם העד חסיי ושמור בצלם. העדות נגבתה על ידי ליאור יבנה ורונו שניידרמן ב-26.12.01.

72. "מכתב הקצינים 2002", ידיעות אחרונות, 25.1.01.

73. העדות נגבתה על-ידי האשם אבו חסר ב-25.8.01.

74. העדות נגבתה על-ידי נביל מח'רז ב-7.5.01.

חייל סדיר ששירת ברצועת עזה אמר לבצלם כי "בעקרון הפקודות שניתנו לנו אומרות שאסור לירות אם לא מזהים את מקור הירי", אך אמר כי בפועל "אם יורים עליך מבניין אחד אתה יורה לעבר כל השכונה ... החיילים מן הסתם לא מספרים על זה למפקדים, אבל אני מתקשה להאמין שהמפקדים הבכירים לא מכירים את התופעה הזו".⁸⁰ הוא הוסיף כי:

ידוע לי משיחות עם חיילים אחרים שכאשר יורים עליהם הם משיבים באש כבדה ולא פרופורציונלית גם אם הם לא מזהים בדיוק את מקורות הירי. לפני כמה ימים דיברתי עם חבר שלי שירו עליו. הוא סיפר לי שהם החזירו אש מסיבית לכיוון מקור הירי מבלי לזהות אותו במדויק. כשצינתי בפניו את העובדה שהוא עלול היה לפגוע בעוברי אורח הוא אמר שלא אכפת לו. לפי דעתי זה קורה הרבה מאד.

אריאל שתיל, חייל מילואים, סיפר בנושא זה לעיתון "ידיעות אחרונות": "הייתי אמור להגן על מוצב ניסנית [ברצועת עזה]. בתגובה לירי מרגמות על המוצב, אנחנו צריכים לירות עם מקלע 0.5 ומא"גים לכיוון בית חאנון. הירי חודר לקירות דקים וחלונות וזה הורג אנשים, ואתה לא יודע את מי אתה הורג".⁸¹ על תופעה נוספת בהקשר זה סיפר לבצלם חייל ששירת בגדה. בעדותו הוא תיאר נוהל של "ירי הענשה" שהיה נהוג בגזרה מסוימת. לפי נוהל זה, בכל פעם בו נורתה ירייה אחת לעבר התנחלות סמוכה החיילים היו מסמנים מספר בתים באופן אקראי ויורים לעברם.⁸²

לנוכח העובדה שחילופי הירי מתקיימים לעתים קרובות בתוך יישובים אזרחיים צפופים, הפוטנציאל לפגיעה באוכלוסייה האזרחית שאינה מעורבת בלחימה גבוה מאוד. אמנם, פלסטינים היורים לעבר חיילי צה"ל מתוך אוכלוסייה אזרחית מפירים באופן בוטה את כללי המשפט הבינלאומי, אך אין בכך כדי לשחרר את צה"ל מחובתו לפעול לפי כללים אלה. הוראות המתירות ירי שאינו מכוון

זמן פלסטינים אכן ירו ממקומות אלה. בעיתון "הארץ" דווח כי הרמטכ"ל שאול מופז הורה להפעיל ברצועת עזה נוהל לפיו בתגובה לירי של פלסטינים על החיילים להשיב אש למטרות שנקבעו מראש.⁷⁵ חייל סדיר סיפר בעדותו לבצלם כי ההנחיות הן להשיב אש כאשר פלסטינים יורים על החיילים אבל "אם לא מזהים את מקור הירי משיבים לאיתורים ספציפיים – שידועים שהם נטושים או יודעים שמשם יורים בדרך כלל".⁷⁶ דברים דומים עולים מעדות שגבה בצלם מקצין מילואים ששרת בגדה המערבית:

עם תחילת השירות העביר לנו הסמח"ט תדרוך בו הוא ציין, בין השאר, מה הם המקומות שמהם בדרך כלל יורים עלינו הפלסטינים. הוא אמר שאם נפתחת עלינו אש סביר להניח שזה מאותם מקומות. למרות שהוא לא אמר זאת במפורש, ייתכן מאוד שהרבה חיילים הבינו כי בכל מקרה צריך להשיב אש לאתרים שסומנו על ידי הסמח"ט.⁷⁷

בביטאון חיל האוויר, פירסום רשמי של צה"ל, תוארה תמונה דומה. בכתבה בביטאון נכתב כי בעקבות חילופי ירי בכניסה הצפונית לאל-ג'ירה (צומת איז"ש), החלו כוחות אוויריים להתכונן לטיסה ועברו על "בנק מטרות", המורכב ממטרות שסומנו מראש. כך תוארה ההכנה: "סא"ל ח' מיידע את טייסת הקוברות שבכוננות כי יש סיכוי טוב שהם יזנקו בקרוב ... בינתיים מתחילים אנשי המודיעין לספק מטרות. מדובר בבניינים מהם נורתה בעבר אש לעבר כוחותינו".⁷⁸

הנחייה בעייתית נוספת בהקשר זה היא ההיתר לפתיחה באש גם אם אין זיהוי של מקורות הירי. דובר צה"ל אישר פרסום לפיו קיימות בצה"ל הנחיות אשר מאפשרות "לפתוח באש באופן מיידי כתגובה לירי בלתי מזוהה, כדי להרתיע מהמשך הירי".⁷⁹

75. דובר צה"ל בחר שלא להכחיש את הדברים והסתפק באמירה שהוא "איננו מתייחס לדברים שנאמרים בפרומים צבאיים סטריים" ר' מופז: ברי שגרם למות התינוקות אימון חלו הפועל כוח יתר", הארץ, 10.05.01.

76. שם העד חסוי ושומר בבצלם. העדות נכתבה על-ידי ליאור יבנה ורון דודאי ב-18.2.02.

77. שם העד חסוי ושומר בבצלם. העדות נכתבה על-ידי יחזקאל ליון ב-20.5.01. בנושא זה ר' גם בצלם, כוח מופז, עמ' 14.

78. "מג"ד: כאן קודקור", ביטאון חיל האוויר, דצמבר 2000.

79. "צה"ל: שינוי הוראות הירי יאפשר הגנה עצמית", הארץ, 8.8.01.

80. העדות נכתבה על ידי ליאור יבנה ורון שניידרמן ב-26.12.01.

81. "מכתב הקצינים 2002", ידיעות ארזונת, 25.1.01.

82. העדות נכתבה על ידי ליאור יבנה ורון שניידרמן ב-24.12.01.

שיעורי הבית שלהן באחד החדרים האחרים. באותה עת התנהלו באזור המחנה חילופי אש לסירוגין. דרך החלונות האחוריים של הבית הבחנו בכמה צעירים חמושים מהמחנה מתרוצצים בין הסמטאות. סגרנו את החלונות והדלתות שפונים לכיוון גבעת אכתאבא, על מנת שלא ניפגע מהירי.

בסביבות השעה 18:30 הייתי עם אבי בחדרו. נשארתי שם כ-15 דקות ולאחר מכן עזבתי אותו לבדו כי הוא רצה להתפלל את תפילת הלילה. עברתי דרך החדר של אחיותי וראיתי שהן לומדות ומכינות את שיעוריהן. לאחר כמה רגעים שמעתי קולות של ירי חזק ומסיבי ולפתע הרגשתי שהבית שלנו רועד כולו. לאחר מכן שמעתי את אחיותי צורחות ומייד רצתי לחדרן. כשנכנסתי לחדר ראיתי שהן שותות דם. הן בכו וצעקו.

אבי הפסיק ככל הנראה את תפילתו באמצע ויצא בבהלה מחדרו. הוא ראה את אחיותי ופנה מייד לדלת הכניסה כדי לקרוא לשכן שלנו, עיסאם פחמאוי, שעבר קורס של עזרה ראשונה ונוהג לטפל בפצועים במחנה במקרים כאלה. אבי הדליק את האור בחוץ, פתח את דלת הכניסה וקרא פעם אחת לעיסאם. באותו רגע נפתחה אש מאסיבית לעברו מכיוון שכונת אכתאבא. מספר רב של קליעים פגע באבי והוא נפל ארצה, כשהוא אוחז בידו השמאלית במעקה הברזל של המדרגות. האש המאסיבית לעברו נמשכה. אבי מנע למעשה בגופו את חדרת הקליעים לתוך הבית.

עזבתי את אחיותי שותות דם על הרצפה ויצאתי מהדלת האחורית על מנת להגיע לאבי. כשהגעתי לתחתית גרם המדרגות הירי נמשך עדיין ולכן לא הצלחתי לעלות במדרגות ולהגיע אל אבי. שני בחורים צעירים מהמחנה שהיו במקום זחלו במעלה המדרגות וסחבו את אבי ברגליו למטה לכיוון החצר. בחצר הם בדקו לו את הדופק והסתבר להם שאין לו דופק ושהוא בעצם כבר מת. לאחר מכן הבחורים הללו נשאו את אבי בריצה לתוך המחנה ומשם הוא הועבר לבית החולים, אך הוא הגיע לשם כבר ללא רוח חיים.

אני חזרתי יחד עם מספר צעירים לחדר שבו היו אחיותי. הוצאנו אותן מהבית ונשאנו אותן ברגל כ-300 מטרים לתוך המחנה, משם העברנו אותן במכוניות פרטיות לבית החולים הממשלתי בטול כרם. בבית החולים הן טופלו במשך מספר שעות במחלקת המיון ושוחררו לאחר מכן, משום שפציעותיהן היו קלות. הן נפצעו מרסיסים בחלק הגוף העליון. אחותי חנאן נפצעה קשה יותר, רסיס חדר לצווארה והרופאים טרם הוציאו אותו, משום שהם חוששים לגרום לה נזק נוסף.

למקורות הירי בלבד, המגדילות בצורה משמעותית את הסיכון שחפים מפשע ייפגעו, מהווה התעלמות מוחלטת מהכללים שישאל התחייבה לקיימם.

מקרים לדוגמה

בצלם תיעד בעבר כמה מקרים בהם נפגעו פלסטינים חפים מפשע מירי של צה"ל בשעה ששהו בבתייהם או ברחוב, למרות שפלסטינים לא ירו מסביבתם המיידית.⁸³ כאמור, אין בידי בצלם מידע מדויק לגבי הוראות הפתיחה באש שניתנו בפועל לחיילים בכל מקום. לכן לא ניתן לקבוע האם הפגיעה באזרחים אלה נעשתה כתוצאה מיישום של הוראות בעייתיות, כגון אלה שתוארו לעיל, או בשל חריגה מהוראות סבירות שניתנו לחיילים.

עם זאת, שכיחות המקרים בהם נפגעו חפים מפשע מירי של צה"ל, על אף שמסביבתם המיידית לא ירו פלסטינים, מצביעה על כך שישנם מקרים בהם חיילים יורים ללא הבחנה. להלן שתי עדויות המתארות מקרים כאלו.

מותו של יוסף חוסיין א-שיח' עבד מוקבל שלבי. בן 60. תושב מחנה הפליטים נור שאמס שבמחוז טול כרם

עדויות של כאמל יוסף חוסיין שלבי, נשוי ואב לשניים, בן 33, תושב מחנה הפליטים נור שאמס⁸⁴

אני מתגורר בבית אבי יחד עם אמי החורגת ואחיי. בסך הכל מתגוררים בבית, שמכיל ארבעה חדרים, 15 אנשים. אבי המנוח עבד בחברת "חירות" בראשון לציון שעוסקת באינסטלציה.

ב-13.10.01 טנקים ישראליים נכנסו לעיר טול כרם וסביבותיה והתמקמו גם מסביב למחנה הפליטים נור שאמס ובשכונת אכתאבא. השכונה נמצאת על גבעה ממול למחנה וממנה יכולים החיילים הישראליים להשקיף על כל בתי המחנה. הפלסטינים החמושים מסתתרים בסמטאות המחנה הצרות, המשמשות להם כמקום מסתור, ומשם הם יורים לעבר החיילים הישראליים. הישראליים מגיבים לאש הפלסטינית באש מאסיבית, שממנה נפגעו כבר כמה תושבים וכן כמה בתים במחנה.

ביום שני, 22.10.01, בשעה 16:45, הלך אבי למסגד כדי להתפלל את תפילת הערב. לאחר מכן הוא חזר הביתה ונכנס לחדרו. אני, אשתי ושני ילדי היינו בחדר שלנו וחמשת אחיותי, חנאן בת ה-18, יאסמין בת ה-16, עולא בת ה-15, מרווה בת ה-14 ואסרא בת ה-11, הכינו את

83 ר' בצלם, כוח מומרי, עמ' 6-7, 48-36.
84 העדות נגבתה על-ידי ראסלן מחאג'ה ב-11.01.05.

לא היו באזור חילופי ירי. אבי יצא באותו בוקר לעבודה ואמי נשארה בבית לבדה. בשעה 13:30 חזרתי הביתה יחד עם אחי, אכלנו ארוחת צהרים והלכנו להכין שיעורי בית. אמי המשיכה לעסוק בעבודות הבית וכשאבי חזר מעבודתו, בשעה 16:30, הוא אכל ארוחת ערב והלך לישון.

בסביבות השעה 18:00 ישבתי עם אחי ואמי במרפסת הבית, שמשקיפה על הבניינים שנתפסו על ידי הצבא הישראלי. לפתע שמענו קולות של ירי שנורה לעבר העמודות הישראליים ואז הגיעה תגובה קשה של הישראלים, שירו ירי מסיבי של פגזי טנקים. עם תחילת חילופי האש נכנסו כולנו מיד לתוך הבית. לאחר מכן החלו הטנקים הישראלים לנוע בתוך הכפר לכיוון דרום ועברו סמוך לביתנו. אחרי כחצי שעה האש שככה אבל תנועת הטנקים בכפר המשיכה.

כשהתברר לנו שהירי נפסק, בסביבות השעה 18:45, אמי פנתה לכיוון המרפסת כדי לבדוק אם קירות הבית נפגעו. שלושת אחי הלכו אתה למרפסת. כשהיא הייתה במרחק של כשני מטרים מדלת המרפסת, שנשארה פתוחה לאחר שנכנסנו הביתה, נשמעו שוב קולות ירי. לפתע שמעתי את אמי צועקת וראיתי אותה נופלת על הרצפה. ניגשתי אליה וראיתי דם ניגר מתחת לכתפה הימנית. אף אחד מאחי הצעירים לא נפצע. התחלנו לצעוק ולבקש עזרה ואבי שהיה במקלחת הגיע והשכיב את אמי על גבה. ראיתי שהיא מדממת משני מקומות.

לאחר מכן אמי איבדה את הכרתה. דודי שגר לידנו הגיע לביתנו והתקשר למוקד הסהר האדום בטלפון כרם. האמבולנס הגיע אחרי חצי שעה, למרות שבדרך כלל הדרך אורכת רק כשלוש דקות. מוקד הסהר האדום היה בקשר עם דודי כל הזמן והם אמרו שהם מנסים להגיע אבל טנקים וכוחות ישראלים מכתרים את המקום. כשהאמבולנס הגיע סוף סוף, אמי הייתה מחוסרת הכרה אבל היה לה דופק. ידענו זאת מפני שאחד משכנינו שהגיע לביתנו הוא אח במקצועו. אמי הועברה לבית החולים בסביבות השעה 19:15. כשהיא הגיעה לבית החולים הרופאים קבעו את מותה. הם אמרו לנו שכדור חדר לצד הימני של החזה שלה, פגע בריאתה וגרם לשטף דם פנימי שממנו היא מתה.

בזמן שאמי נפגעה חילופי האש התחדשו למשך חמש דקות ולאחר מכן הם נפסקו. מאוחר יותר כשבדקנו את קירות הבית לא מצאנו סימני פגיעה בבית לא של כדורים ולא של רסיסים.

אני ואבי מעולם לא עסקנו בפוליטיקה. איש מאתנו לא נעצר מעולם ולא נחקר, לא באינתיפאדה הזאת ולא בקודמת. אבי היה מסור לעבודתו ובעלי חברת "חירות" שבה הוא עבד התקשרו אלינו והביעו בפנינו את צערם על מותו.

מותה של ופא מוחמר אסעד ואסיף. בת 28. תושבת ארתאח שבמחוז טול כרם עדותו של לואי עזאם סדקי כאמל, בן 15, תלמיד, תושב הכפר ארתאח⁸⁵

אני מתגורר יחד עם אבי ושלושת אחי הקטנים בכפר ארתאח, שצמוד לעיר טול כרם מדרום. הכפר ארתאח נמצא בשטח A, בשליטה פלסטינית מלאה. הבית שלנו נמצא סמוך לבית הספר התיכון לבנים בכפר. יש בו שתי קומות, ואנחנו גרים בקומה השנייה. אמי המנוחה, שהייתה בת 34 במותה, הייתה עקרת בית. אבי, עזאם סדקי כאמל, הוא המפרנס היחידי במשפחתנו.

הקשיים שחווינו מתחילת אירועי האינתיפאדה החריפו במידה ניכרת עם כניסת הכוחות הישראלים לטול כרם, לפני שלושה שבועות בערך. ב-20.10.01 נכנסו כוחות צבא ישראלים מלווים בטנקים לטול כרם ותפסו עמדות גם בכפר שלנו. למחרת השתלטו הישראלים על בניין בן ארבע קומות בכפר, ששייך לעבד אל-כרים אבו רביע, הוציאו את תושביו מבתיהם והפכו אותו למפקדה של כוחותיהם. הבניין הזה נמצא כ-500 מטרים מביתנו והוא משקיף על כל הכפר וגם על חלק משכונת העיר טול כרם. בשבוע שעבר הם השתלטו על בניין נוסף בכפר, שנמצא בסמוך לבניין הראשון. בדרך כלל שוהים בסמוך לבניינים הללו חמישה טנקים וכמה נגמשי"ם.

מאז הפלישה הישראלית ישנם מדי יום חילופי אש בין הכוחות הישראלים לבין פלסטינים חמושים, שירים לכיוונם ממרחק של כ-500 מטרים מביתנו. בתקופה הזו טנקים ונגמ"שים ישראלים נכנסו כמה פעמים לאזור שלנו. הם היו עוקפים את ביתנו מכיוון דרום ומגיעים עד לביתו של מושל רמאללה, הממוקם דרומית לכפר. חלק מבתי הכפר נפגעו בחילופי האש מהאש הישראלית ונגרמו להם נזקים רבים. ביתנו לא נפגע בתקופה הזאת לא מכדורים ולא מפגזי הטנקים.

ביום שלישי, 13.11.01, התעוררתי בבוקר כרגיל בשעה 07:00 ויצאתי עם שלושת אחי לבית הספר. באותו בוקר

85 העדות נכתבה על-ידי ראסלן מחאג'ה ב-14.11.01.

פגזי הפלאשט: נשק בלתי חוקי

הבינלאומי, אולם כללים אחרים הקבועים בו הופכים את השימוש ברצועת עזה בפגזים אלה לבלתי חוקי. אחד העקרונות הבסיסיים ביותר הוא החובה לשמור במהלך הלחימה על ההבחנה בין אנשים המשתתפים בפעולות הלחימה לבין אלה שאינם נוטלים בהן חלק, שיש להימנע ככל האפשר מפגיעה בהם.⁸⁸ מכלל זה נובע האיסור להשתמש בנשק בלתי מדויק העלול לפגוע באוכלוסייה האזרחית.⁸⁹

טווח הפגיעה הנרחב של פגזי הפלאשט הופך את השימוש בו באזורים המאוכלסים בצפיפות, כמו רצועת עזה, לסוג של ירי ללא הבחנה כאשר הסיכון שייפגעו אזרחים חפים מפשע הוא גבוה במיוחד. בנוסף, במהלך לחימה בשטח בנוי קיים קושי רב לזהות מקור ירי מנשק קל וקיים חשש כבד כי יתרחשו טעויות בזיהוי. עקב כך, ומתוך החובה לצמצם ככל שניתן את הפגיעה באזרחים חפים מפשע, נדרש משנה זהירות בבחירת אמצעי התגובה, לרבות סוג התחמושת.

בשל הסיכון הגבוה שיוצר ירי פגזי פלאשט על חייהם של אזרחים שאינם משתתפים בלחימה, אסר אלוף פיקוד המרכז את השימוש בפגזים אלה בגדה המערבית.⁹⁰ היות ומרבית אירועי הירי ברצועת עזה מתרחשים באזורים מאוכלסים או בסמוך אליהם, וכן בהתחשב במגוון ובתחכום של אמצעי הלחימה המצויים בידי צה"ל, העובדה כי אלוף פיקוד הדרום נמנע מלהטיל איסור דומה חמורה במיוחד.

במהלך האינתיפאדה הנוכחית משתמש צה"ל בפגזים מסוג פלאשט כנגד פלסטינים ברצועת עזה. פגז פלאשט הוא סוג של תחמושת נגד אדם הנורית בדרך כלל מטנקים. הפגז מתפוצץ באוויר ומשחרר אלפי חצי מתכת באורך 3.75 סנטימטרים, המתפזרים בצורת קשת באורך של עד 300 מטרים וברוחב של עד תשעים מטרים. צה"ל משתמש בפגזי פלאשט בקוטר 105 מילימטר הנורים מטנקים. היתרון הצבאי העיקרי של הפלאשט על פני תחמושת אחרת הוא יכולתו לחדור צמחייה צפופה במהירות גבוהה, ולפגוע במספר רב יחסית של חיילי אויב.

בעבר השתמש צה"ל בפגזי פלאשט בלבנון נגד החיזבאללה והמיליציות האחרות שנלחמו נגד ישראל, וגרם להריגתם ולפציעתם של עשרות אזרחים לבנונים שלא היו מעורבים בלחימה, בהם כמה ילדים.⁸⁶ באינתיפאדה הנוכחית נהרגו עד היום כתוצאה מהשימוש בנשק זה לפחות שמונה אזרחים.

גורמים ישראלים רשמיים מצדיקים את השימוש בטילי הפלאשט. דובר צה"ל טען כי השימוש בנשק זה מותר על פי המשפט הבינלאומי וכי שימוש בסוגי תחמושת שונים נעשה על פי שיקול דעתם של המפקדים בשטח ובהתאם לאיום הנשקף לכוחות.⁸⁷

טענות אלה אינן יכולות להצדיק את השימוש בפגזי הפלאשט על ידי צה"ל ברצועת עזה. פגזי הפלאשט אמנם אינם אסורים באופן מפורש במשפט ההומניטארי

86. ר' בצלם, המרת זכויות האדם של אזרחי לבנון בידי ישראל, ינואר 2000, עמ' 67-68.

87. "ליקויים קשים ואי-קיום הוראות בתקרית שבה הרג צה"ל שלוש נשים פלשתיניות", הארץ, 13.6.01.

88. ר', ביו השאר, סעיפים 48-58 לפרוטוקול הנספח לאמנות ג'נבה משנת 1977.

89. סעיף 4(15) לפרוטוקול הנספח לאמנות ג'נבה משנת 1977.

90. "ליקויים קשים ואי-קיום הוראות בתקרית שבה הרג צה"ל שלוש נשים פלשתיניות", הארץ, 13.6.01.

לגדר חייבים להשכיב אותו מת, כי החשש הוא שזה מחבל בדרכו לפיגוע תופת. הניסיון שמצטבר מראה לנו שהם יוצאים למשימה בלי נשק בדיוק בגלל העובדה שצה"ל לא ממחר לפגוע בבלתי מזויינים". חמורה במיוחד היא ההוראה עליה סיפר המג"ד, לפיה על החיילים לירות על מנת להרוג גם אם יש באפשרותם לירות על מנת לפצוע. המג"ד סיפר כי נזף במש"ק אשר הורה לירות ברגליו של פלסטיני שנמצא במרחק של 15 מטרים מהגדר, בצד הפלסטיני. המש"ק, שזיהה דמות בלתי חמושה מתקרבת לגדר, חשב שמדובר ב"פועל מסכן שניסה להסתגל לישראל למטרות עבודה", ולכן הסתפק בפציעתו. המג"ד קבע כי המש"ק טעה והיה צריך להורות לירות בו על מנת להרוג.

בהוראה לירות בכל מי שמתקרב ל"אזורי סכנה" טמון פוטנציאל גבוה במיוחד לפגיעה בחפים מפשע. למעשה, מדובר בהטלת גזר דין מוות על כל מי שמתקרב, בכוונה או בשגגה, לגדר של התנחלויות, לכבישים מסויימים או לגדר הגבול. הוראה זו חמורה במיוחד לנוכח המציאות ברצועת עזה, בה נמצאים מוצבים של צה"ל והתנחלויות בלב ליבה של אוכלוסייה אזרחית צפופה ולנוכח העובדה שצה"ל כלל לא טורח לסמן את האזורים בהם חלה הוראה זו על מנת להזהיר את המתקרבים אליהם.

הוראה כזו גם מתעלמת לחלוטין מהעובדה שפלסטינים רבים מבקשים להסתגל לישראל לצורך עבודה, ללא כל כוונה לפגוע בחיילים או באזרחים. מדבריו של רס"ן רמי קפלן, ששירת כסגן מפקד גדוד ברצועה, עולה כי קצינים בכירים בצה"ל מודעים היטב לפגיעה בחפים מפשע:

מדי יומיים זהו בגזרתנו חדירות. המסתננים שתפסנו היו תמיד חבורת עלובי נפש, כמובן שלא חמושים, והחקירות העידו שלא היה מדובר במחבלים אלא בפועלים שפרצו את הסגר כדי להתפרנס, ולשם כך הם נאספו על ידי מעסיק ישראלי שהמתין להם בצד שלנו. החדירות הבלתי פוסקות של פועלים התישו את המערכת הגדודית והחטיבתית וכדי לחתוך את העניין, המדיניות שהוביל מפקד האוגדה הייתה להרוג במסתננים, כי רק כך, זה היה הנימוק, ייעצר הזרם והבאים בעקבותיהם יירתעו. לפי התרשמותי, העובדה שיייתכן שכל פשעם של אותם פלסטינים הוא הסתננות לצורכי פרנסה, ושגבל מצוקתם הכלכלית הם מוכנים להסתכן אפילו במותם, לא ממש מטרידה את נווה [מפקד כוחות צה"ל ברצועת עזה באותה עת], קצין שמאוד הערכתני.⁹⁵

במהלך האינתיפאדה ניתנה הוראה חדשה המתירה לפתוח באש, באופן אוטומטי, על כל פלסטיני המתקרב לאזורים מסויימים ברצועת עזה, המכונים "אזורי סכנה". לבצלם אין מידע באילו אזורים בדיוק הוחלה ההוראה ולכמה זמן. על פי פרסומים בתקשורת ועדויות של חיילים מדובר במקומות כמו מוצבי צה"ל, התנחלויות, כבישים המשמשים לתנועה ישראלית והגדר המפרידה בין הרצועה לשטח ישראל.⁹¹

חייל מילואים ששירת ברצועה מסר בעדותו לבצלם כי "היו הוראות פתיחה באש מיוחדות לגבי צירים מסויימים. על פי הוראות אלה, בלילה יש לירות על מנת להרוג ללא אזהרה בכל דמות המתקרבת לציר. זאת, למרות שבסמוך אליו היו בתים רבים של פלסטינים וכן מגרשי משחקים של ילדים".⁹² חייל אחר מסר בעדותו לבצלם כי על פי הוראות הפתיחה באש:

אם אדם בלבוש אזרחי שנושא נשק מתקרב לגדר שמפרידה בין שטח A לשטח C ההוראה היא לירות בו ברגע שהוא מתקרב לגדר. אני לא בטוח, אבל אם אני לא טועה ההוראה היא לירות בו כדי להרוג. אם אדם בלבוש אזרחי ללא נשק, אך נושא חבילה שעלולה להיות מטען, מסתובב צמוד לגדר – ההוראה היא לירות בו. אם מבוגר מסתובב צמוד לגדר – ההוראה היא לירות בו. אם הוא שוטר פלסטיני במדים – כמובן שההנחיה היא לא לירות, אלא אם הוא יורה ראשון.

לגבי אזרחים לא חמושים, נשים וילדים – ההוראה היא לא לירות בהם מיד אם הם מתקרבים לגדר, אלא אם הם נושאים משהו שנראה כמו מטען. אז ההנחיה היא לירות בהם. בכל מקרה, עדיף לקרוא למפקד במוצב לפני שירותים.

בלילה – ההנחיה היא לירות בכל דמות חשודה. למעשה אין אפשרות לזהות בלילות חשוכים אם הדמות היא חשודה או לא, לכן ההנחיה היא לירות בכל דמות שמסתובבת ליד הגדר בלילה. בלילות בהירים יותר משתדלים לזהות מי הוא, אם הוא נושא נשק או חבילה.⁹³

מג"ד מילואים ששירת ברצועת עזה, אבי חיים, תיאר לכתב עיתון "הארץ" את ההוראות לגבי אזורי הסכנה.⁹⁴ לדבריו, ישנן פקודות חד משמעיות לירות על מנת להרוג בכל מי שמתקרב לגדר, גם אם ברור שאינו חמוש: "מי שמתקרב

91. "פרצות בגדר המערכת המפרידה בין רצועת עזה לשטח ישראל", הארץ, 24.1.01; "הותר ירי לעבר הולכי רגל בצומת נצרים", הארץ, 22.2.01.

92. שם העד חסוי ושמו ברבעלם. העדות ננתה על-ידי רונן שניידרמן ב-19.7.01.

93. שם העד חסוי ושמו ברבעלם. העדות ננתה על-ידי ליאור יבנה ב-16.4.01.

94. "אל תתנו לנו צוים", הארץ, 1.3.01.

95. "ההשימה השחורה של רס"ן כפלן", הארץ, 27.4.01.

והוא נשכב על הקרקע. לאחר מכן, בכל פעם שהוא ניסה לשבת ירו בו החיילים ירייה נוספת. עד לאותו רגע, במשך כחמש דקות, פגעו בו כשמונה קליעים.

אחר כך ניסו להתקרב אליו שתי נערות ממשפחת אבו מג'אסיב, אשר מתגוררת בסמוך אליי, כדי לעזור לו, אך החיילים ירו לעברן והן ברחו לביתן. הן חזרו שוב לאחר שהירי נפסק והתקרבו למרחק של כחמישים מטרים ממנו, אך החיילים ירו לעברן שוב והבנות ברחו לבתיהן. האדם שנפגע מירי החיילים נשאר שרוע על הקרקע במשך כעשר דקות, עד שהגיע למקום אמבולנס של הסהר האדום. האמבולנס הגיע אל הפצוע מצדו המזרחי של הכביש והצוות הרפואי התחיל לטפל בו כשהוא שרוע על הקרקע. לאחר כמה רגעים התחילו החיילים במוצב לצעוק על צוות האמבולנס והורו להם לפנות את המקום במהירות. אנשי צוות האמבולנס חבשו את רגליו של הפצוע, שמו אותו באמבולנס והעבירו אותו לבית החולים שוהדא אל-אקסא בדיר אל-בלח.

באותם רגעים לא ידעתי שום דבר על הפצוע, אולם כשנסעתי לאחר מכן לבית החולים ושאלתי מי הוא הפצוע מהאזור של כפר דרום, נוכחתי לדעת שמדובר בבנה של אחותי. הוא נפצע משבעה כדורים ברגליו ומכודר נוסף באגן. עקב פציעתו הקשה הוא הועבר לבית חולים א-שיפא בעזה ונפטר כחמש דקות לאחר כניסתו לבית החולים, בסביבות השעה 17:30. כתוצאה מדימום קשה שנוצר מפגיעה בעורק הבטני.

נסיבות מותו של אחמד אבו מוסטפא. בן 12. תושב ח'אן יונס

עדותה של אלהאם עבד אל-כרים איבראהים אבו מוסטפא, בת 27, רווקה, תושבת ח'אן יונס⁹⁶

ביום ששי, 9.11.01, בשעה 15:50, עמדתי על גג הבית שלנו והסתכלתי מערבה. יש שם רצועת חול שמשתרעת בין קצה המחנה לבין גדר ההתנחלות נווה דקלים ושתי עמדות של צה"ל שעל הגדר, אחת במערב ושניה בצפון. ראיתי קבוצה של כשמונה ילדים ששיחקו בחולות ליד כמה בתים, כשמונים מטרים מזרחית לגדר ההתנחלות. המצב היה שקט ולא היו באותו יום שום עימותים.

בשעה 16:00 ראיתי שלושה ילדים מתקרבים לדרך האספלט הצמודה לגדר ההתנחלות שהצבא משתמש בה. אחד הילדים עלה על כביש האספלט ונעמד עליו ואחר כך

צה"ל לא שינה הוראה זו גם לאחר שכתוצאה מיישומה נפגעו חפים מפשע. לדוגמה, ב-2.3.01 נורה למוות מוסטפא רימלאווי, בן 42, שסבל מפיגור שיקלי, על כביש קרני-נצרים. בהודעה שפירסם דובר צה"ל מייד לאחר הירי נטען כי "חיילי צה"ל סיכלו הלילה ניסיון פיגוע כנגד אזרחים וחיילי צה"ל הנעים בציר קרני-נצרים. כוח צה"ל שהיה בפעילות מבצעית איהה מחבל מניח מטען על הציר ופתח לעברו באש".⁹⁶ מאוחר יותר הודה צה"ל כי למעשה לא נמצא כל מטען חבלה במקום בו נהרג רימלאווי אך הצדיק את הריגתו בטענה כי "בעצם העובדה שאדם הסתובב באזור בלילה, הוא הפך עצמו לחשוד".⁹⁷

מקרים לדוגמה

להלן שתי עדויות המתארות ירי בפלסטינים חפים מפשע, אשר ככל הנראה נכנסו בטעות "לאזורי סכנה". במקרה הראשון נורה למוות עלי אבו בלימה, אשר סבל מפיגור שכלי קשה, כששוטט סמוך לכביש שכניסת פלסטינים אליו נאסרה על ידי צה"ל. במקרה השני ירו חיילים על קבוצת ילדים ששיחקה בשעת צהריים סמוך לגדר ההתנחלות נווה דקלים. מהירי נפגע ילד בן 12, אחמד אבו מוסטפא, שנפטר מפצעיו שלושה ימים מאוחר יותר.

נסיבות מותו של עלי סאלם אבו בלימה. בן 30. תושב דיר אל-בלח

עדותו של מוחמד איבראהים עווד סעיד, בן 46, נשוי ואב לשבעה ילדים, פועל, תושב דיר אל-בלח⁹⁸

ביום חמישי, 27.9.01, בסביבות השעה 15:00, הייתי בביתי הנמצא ברחוב א-שוהדא, מזרחית לחממות של כפר דרום. לפתע שמעתי קול של ירייה. עליתי לקומה השנייה של ביתי והסתכלתי מערבה לעבר המוצב הצבאי הישראלי, שנמצא על גבול החממות של כפר דרום. ראיתי אדם צועד לכיוון מזרחה, על הכביש שנסגר על ידי הכוחות הישראליים שבוע קודם לכן בעקבות פעולה שבה נפגעו חמישה חיילים ישראלים ונהרג פלסטיני בשם מוניר מוסטפא אבו מוסא. לאחר מכן שמעתי שתי יריות נוספות. אותו אדם המשיך לצעוד ואז שמעתי ירייה רביעית, שפגעה ברגלו השמאלית. הוא תפס את רגלו ופנה לצדו השמאלי של הכביש. כאשר הוא היה במרחק של כשלושה מטרים משולי הכביש, בתוך שדה פתוח, החיילים שבמוצב ירו ירייה חמישית שפגעה ברגלו הימנית. הוא נפל ארצה, כמאתיים מטרים מערבית לביתי, וניסה לשבת. אך החיילים ירו לעברו ירייה נוספת

96. הודעת דובר צה"ל, 2.3.01.

97. "צה"ל הודה: הפלסטיני שנהרג אמתול לא הניח מטען", מהדורת האינטרנט של הארץ, 3.3.01. www.haaretz.co.il

98. העדות נגבתה על-ידי נביל מח'ירז ב-5.10.01.

99. העדות נגבתה על-ידי נביל מח'ירז ב-10.11.01.

5. יד' על נושאי נשק

שינוי נוסף בהוראות הפתיחה באש במהלך אינתיפאדת אל-אקצא הוא ההיתר לפתוח באש, באופן יזום, על פלסטינים נושאי נשק. בנושא זה ניתנו לבצלם כמה עדויות שהצביעו על הוראות שונות וככל הנראה משתנות ההוראות בנושא זה באופן שוטף.

בתחילת האינתיפאדה סיפר חייל סדיר לבצלם על שינוי בהוראות הפתיחה באש, לפיו: "אם רואים פלסטיני חמוש בשטח B או C צריך לירות על מנת להרוג. אם הוא בשטח A אפשר לירות רק אם הוא פותח באש"¹⁰⁰.

באפריל 2001 פורסם בעיתון "מעריב" כי בעקבות הירי של פלסטיני בחברון, במהלכו נהרגה התינוקת שלהבת פס, שונו הוראות הפתיחה באש בכמה מקומות בשטחים. ההוראות החדשות מתירות ירי לעבר פלסטינים חמושים על מנת להרוג.¹⁰¹ כמה חודשים לאחר מכן אישר דובר צה"ל פרסום בעיתון "הארץ", לפיו ההנחיות מאפשרות לפתוח באש על "פלסטיני הנושא נשק בנסיבות חשודות"¹⁰².

בעדות שגבה בצלם לפני כמה חודשים אמר חייל סדיר כי לפי ההנחיות שהוא קיבל, יש לירות ירי יזום על פלסטינים חמושים הלבושים לבוש אזרחי, אך אין לירות על שוטרים פלסטינים אם הם אינם פותחים באש.¹⁰³ לעומת זאת, חייל מילואים ששירת לאחרונה בגדה המערבית אמר בעדותו לבצלם כי ההוראות מתירות במפורש לפתוח באש על כל פלסטיני חמוש:

בניגוד לעבר, כיום בכל מצב שבו אנו מבחינים בפלסטינים חמושים אנו רשאים לפתוח באש. אם יש ביניהם שוטרים פלסטינים גם הם נחשבים למטרה לגיטימית. הוראות פתיחה באש לגבי מארבים אומרות כי יש לירות בכל פלסטיני חמוש שאנו מבחינים בו, גם אם הוא אינו מהווה סיכון לחיינו וגם אם באותו רגע הוא אינו מבצע פעולה כלשהי המסכנת את חייהם של אחרים. הירי נעשה על פי הוראת המפקד בשטח.¹⁰⁴

במהלך פעולת צה"ל בכפר בית רימא באוקטובר 2001, פעלו החיילים לפי הוראה כזו וירו על שוטרים פלסטינים, למרות שאלה לא היו מעורבים בלחימה וברחו מהחיילים. אל"מ יאיר גולן, שפיקד על הפעולה, אמר כי: "כשאנחנו נכנסים לכפר, אנחנו צריכים להתייחס לכל חמוש. ביצענו

חזר מזרחה. ברגע שהיה במרחק של כמטר אחד מזרחית לכביש, שמעתי ירייה חזקה והילד נפל. אני לא יודעת מאיזו עמדה נורתה הירייה, כי חוץ מהעמדה המערבית ישנה גם נקודת תצפית מוגבהת על מנוף.

מיד אחרי הירייה הראשונה נשמעה עוד ירייה, כנראה לעברו של ילד שני, שעמד כשני מטרים מזרחית לילד הראשון. הילד השני ברח והשאיר את הילד הראשון שרוע על הארץ. כאשר היה קרוב יותר הצלחתי לזהות אותו כאנוור עלי אבו מוסטפא, בן 15. שאר הילדים, ששיחקו בחול מזרחית יותר, ברחו גם הם לכיוון הבתים.

יצאתי מהבית והתחלתי ללכת לכיוון החולות. מצפון הגיח טנק ישראלי שנסע על החול. כשהגעתי אל הילדים שברחו מהחולות שאלתי מי הילד שנפל ליד הכביש והם אמרו לי שזה אחמד אבו מוסטפא, שכן וקרוב שלי. המשכתי ללכת מערבה בחול כדי להציל את הילד. צעיר שאני לא מכירה הצטרף אלי. הוא אמר לי שאין שם אף אחד, אבל אני אמרתי שאני בטוחה שיש, רק שהוא נפל במקום נמוך ואי אפשר לראות אותו מכיוון הבתים.

מצד דרום הגיע ג'יפ מלווה בטנק והם נעצרו כעשרים מטרים מהילד. רציתי להתקדם, אבל אנשים אמרו לי לא ללכת כי יירו עלי. עברה כבר רבע שעה מאז שהילד נפל ואמו הגיעה והצטרפה אלי. שמענו קול מרמקול, אני לא יודעת אם מהעמדה, מהתצפית או מהטנק שאמר: "התקרבו, התקרבו, קחו את הילד ולכו". התקרבו בצעדים מהירים, קצת נוקשים מחשש שיירו בנו, וכל הזמן נופפתי ברעלה הלבנה שלי לעבר החיילים.

כאשר התקדמנו צעקתי אולי עשר פעמים "אחמד", אבל הוא לא הגיב. רק כשעמדנו ממש על ידו הוא הזיז קצת את ראשו. דם נזל מראשו וגוש בצבע אדום כהה בגודל של ביצה היה דבוק מאחורי ראשו. אמו התחילה לצרוח: "מת הבן שלי", אבל אני אמרתי לה: "אל תדאגי, הבן שלך חי, הוא יהיה בסדר בעזרת האל". תפסתי את הילד במותניו כדי שאמו לא תבחין בדם שנוזל מראשו והיא הרימה אותו מרגליו. אמו צעקה כל הזמן בקול רם וביקשה מהצעירים, שנמצאו במגרש משחקים לא רחוק משם שיבואו לעזור וגם ביקשה שיזמינו אמבולנס. אני הייתי בהלם והרגע היחיד שצעקתי היה כשראיתי אותו על הארץ מקרוב בהתחלה. אחרי שעברנו כחמישה מטרים התקרב אלינו בריצה צעיר ולקח אותו מידינו ואז הגיעו עוד כמה צעירים שנטלו אותו. אני נתקפתי בהיסטריה והתחלתי לצעוק: "אחמד מת, אחמד מת" ויותר אינני זוכרת מה קרה אתי.

100. שם העד חסוי ושמוּר בבצלם. העדות נגבתה על-ידי רון דודאי ב-12.00.09.

101. "מענה לחיילים מותר להרוג צלפים נושאי נשק", מעריב, 24.01.

102. "צה"ל: שינוי הוראות הירי יאפשר הגנה עצמית", הארץ, 8.8.01.

103. שם העד חסוי ושמוּר בבצלם. העדות נגבתה על-ידי ליאור יבנה ב-16.04.01.

104. שם העד חסוי ושמוּר בבצלם. העדות נגבתה על-ידי רונן שניידרמן ב-27.11.01.

המפקד, בדרך כלל נשאר ער בשעות היום והוא עוזר למי ששומר במחסום.

סינאן ושאדי הלכו למחסום ואנחנו התפזרנו במטע הזיתים. כל אחד מאיתנו מצא מקום והלך לישון. המרחק בינינו היה קצר, כ-15 מטרים. חריס נשאר ער. פתאום הרגשתי שכאמל דוחף אותי בידו כשהוא מבוהל וקורא לי "אבו עוודי, אבו עוודי, תתעורר, הצבא, הצבא". עד אז לא שמעתי קולות ירי. קמתי בבהלה וכאמל ניגש לכיוון סינאן להעיר אותו ואז שמעתי קול של יריות. הסתכלתי וראיתי שכאמל נפגע ונפל על הרצפה. לקחתי את נעליי שהיו בסמוך למיטה ואת הנשק שלי וקפצתי מהר לשביל המפריד בין בתי השכנים לבין מטע הזיתים שבו ישנו. התחבאתי מאחורי הטרסה המפרידה בין המטע לבין השביל. התחלתי לנעול את נעליי. קולות הירי גברו מאוד. ניהשתי שהצבא הגיע דרך מטע הזיתים מכיוון כפר עאבוד ולא מהמחסום הצבאי הישראלי הנמצא על הכביש הראשי, ליד חלמשי.

בזמן שנעלתי את נעליי שמעתי את חריס קורא לי לעזור לו להוביל פצוע לבית הסמוך. רצתי לכיוון שלו והובלתי איתו את הפצוע אשרף שוואהנה לתוך אחד הבתים הסמוכים השייך לאדם בשם יוסף ונמצא כשלושים מטרים מהמחסום, על הכביש הראשי. איתנו היה עבד אל-מועטי. כשנכנסנו לבית השעה הייתה בסביבות 02:10. לא ידענו מה קרה לשוטרים האחרים שישנו במטע הזיתים. לא ידעתי גם מה עלה בגורלו של כאמל שהעיר אותי ונורה ונפל מולי ליד מיטתו של סינאן. חריס התחיל לדווח במכשיר הקשר שברשותו למפקדה וסיפר להם על הפצוע שנמצא בבית וביקש שיומינו אמבולנס. ברגעים הללו שמענו רעש של כלים כבדים שהתקרבו לכיוון המחסום. הם הגיעו דרך הכביש הראשי, מכיוון ההתנחלות חלמשי לתוך הכפר.

אז שמענו ברמקול הודעה בערבית על עוצר בכפר. הסתכלתי מחלון הבית שבו נמצאו וראיתי בין שלושים לארבעים כלים, כולל משורינים ונגמ"שים מתקרבים למקום. בגלל שהיינו חמושים ובמדים החלטנו לברוח מהמקום ולהשאיר את הפצוע בתוך הבית כי כבר הודענו למפקדה והנחנו שהם יזמינו אמבולנס למקום. קפצתי עם חריס ועבד אל-מועטי מהחלון האחורי של הבית לכיוון מטע הזיתים. התחלנו ללכת הליכה מהירה בין מטעי הזיתים לכיוון הוואדי ומשם התכוונו להגיע לכפר בית רימא מאחור. שלוששתנו היינו עם הנשק שלנו והלכנו כשהמרחק בין כל אחד מאיתנו הוא כחמישה מטרים. חריס ועבד אל-מועטי היו בצד ימין ואני הייתי בצד שמאל. בזמן הזה גברו קולות הירי והיה ירי מכל הכיוונים.

ירי לעבר חמושים או לעבר כאלה שפתחו לעברנו באש¹⁰⁵. ב-20.02.02 התקימו כוחות צה"ל מחסומים של המשטרה הפלסטינית. מפקד כוחות צה"ל בגדה המערבית, תא"ל ג'רי יצחק, הצדיק את הפגיעה בשוטרים ששהו במחסומים בטענה כי "השוטרים הפלסטינים אחראים על נקודות דרך שתכליתן למנוע מעבר מחבלים אל השטחים הנמצאים בשליטתנו אך לא עשו דבר כדי לסכל את הפיגועים"¹⁰⁶.

ההוראה לפגוע ללא אזהרה בכל פלסטיני חמוש מתעלמת מהמציאות הקיימת היום בשטחים, בה רבים מהשוטרים הפלסטינים אינם נוטלים חלק בלחימה נגד צה"ל ואינם מסכנים את חי החיילים. יש לציין עוד כי לעתים קיים קושי ליישם הוראה לירות בחמושים הנמצאים בשטח C או B, אך לא בשטח A, בשל העובדה שהגבול בין שטחים אלה אינו תמיד ברור לחיילים.

מעבר לכך, יישום נרחב של הנחייה זו יוצר סיכון גבוה לפגיעה באזרחים לא חמושים. ראשית, קיים חשש כי חיילי צה"ל יזהו בטעות מכשירים אחרים ככלי נשק ויירו בחפים מפשע. כך לדוגמה, חשמלאי תושב רמאללה שהחזיק בידיו מקדחה נורה למוות על ידי חיילים לאחר שנחשד כנושא נשק. שנית, הסיכון לפגיעה בעובדי אורח שנמצאים ליד האדם החמוש עלול, בנסיבות מסוימות, להיות גבוה. במצב כזה, אם האדם החמוש אינו עוסק בלוחמה, ניסיון פגיעה בו יהיה בלתי פרופורציונלי ביחס לפגיעה באזרחים.

מקרים לדוגמה

העדות הראשונה המובאת להלן מתארת פתיחה באש לעבר שוטר פלסטיני שלא היה מעורב בלחימה, במהלך פעולת צה"ל בכפר בית רימא באוקטובר 2001. העדות השניה מתארת ירי על ילד שהחזיק אקדח פלסטיק.

עדותו של מחמוד יוסף סולימאן עלי אחמד, בן 42, נשוי ואב לשני ילדים, שוטר בביטחון הלאומי הפלסטיני, תושב כפר א-דיק שבמחוז סלפית¹⁰⁷

ביום שלישי, 23.10.01, הגעתי למחסום בשעה 16:00. באותה שעה לא היה תורי לשמור וכולנו ישבנו ושוחחנו עד השעה 22:00. האזור היה שקט מאוד, לא היה ירי ולא היו הפגזות. גם לא הודיעו לנו על כוננות מיוחדת של הישראלים. הרבה תושבים מהכפר עברו במסיק הזיתים במטעים הקרובים. בשעה 22:00 התחלנו למשמרות. היינו שמונה שוטרים. אני הייתי צריך להתחיל במשמרת שלי לבד בשעה 06:00. ביום מספיק שרק אחד ישמור כי חריס,

105. תדרוך של אל"מ יאיר גולן מה-24.10.01. ר' הדעת דובר צה"ל באותו יום. בנוגע לפעולת צה"ל בבית רימא ר' בעלם, כח מומ"ז, עמ' 19-34.

106. "צה"ל הפציץ מפקדות פלסטיניות בגדה וברצועה" הארץ, 21.2.02.

107. העדות נובעת על-ידי רסלאו מחאג'ינה ב-31.10.01.

בקצה דרך העפר נמצא בסיס צבאי, על גדר ההתנחלות נווה דקלים. אני עמדתי כמאה מטרים צפונית למוצב. זה היה היום השני של עיד אל-פיטר והרחוב היה מלא בילדים ששמחו על בוא החג. רצנו אחד אחרי השני ושיחקנו בצעצועי פלסטיק בצורת כלי נשק, כאשר אנו מחקים את אירועי האינתיפאדה.

חברי וקרוב משפחתי, מוחמד ג'מעאן חנידק, עמד במרחק של כשני מטרים ממני, לכיוון דרום. הוא שיחק באקדח מפלסטיק עם קרובי משפחתו, ליד בית של אחד מקרובי משפחתנו. מוחמד דיבר עם בן דודו, מוחמד חמדאן חנידק, שגם הוא שיחק באקדח פלסטיק. אז הוא התכופף ומילא את מחסנית האקדח בכדורי פלסטיק כשהוא מכוון את האקדח ארצה, כמו הגדולים.

פתאום שמעתי שתי יריות רצופות. אני חושב שהם נורו מרובה M16, שאת קול הירי שלו כבר התרגלנו לשמוע. מיד לאחר מכן ראיתי את מוחמד נופל ארצה על גבו, כשפניו לכיוון המוצב. שמעתי את מוחמד קורא כחמש פעמים "הצילו אותי, הצילו אותי". מיהרתי אליו בעוד ששאר הילדים צעקו מרוב בהלה והתחילו לברוח לרחובות הצדדיים ולסמטאות.

אני, שני בני דודי ושכננו, זוהיר אבו נימר, הרמנו את מוחמד והלכנו אתו, כשהוא מדמם, לרכב סמוך, מדגם פיג'ו 404, שעמד כעשרים מטרים דרומית לנו. שני בחורים, נאהד סקינה ור'סאן א-סליבי, לקחו אותו והכניסו אותו לרכב. לאחר מכן עלינו לרכב עם מוחמד, שלא אז כלל, ונסענו לבית החולים נאסר, שנמצא במרחק של כ-700 מטרים מהאזור. שם נודע לנו שהוא מת.

הלכנו בין 500 ל-600 מטרים. פחדתי מאוד אבל חריס תמד בנו ואמר לנו לא לפחד. התחלתי לשמוע קול של מסוק שחג מעלינו. לא העזתי להסתכל למעלה וגם חריס ועבד אל-מועטי לא הסתכלו. חריס אמר שנמשיך ללכת בהליכה רגילה כדי שלא ישימו לב אלינו כי היה חושד והמסוק לא האיר את המקום. פתאום המסוק התחיל לירות לכיוון שלנו, ירי ממושך ומאסיבי מאוד. לא היו עוד אנשים במטע מלבדנו. הרגשתי שנפגעתי ברגלי השמאלית ונפלתי על הקרקע. ראיתי שגם חריס ועבד אל-מועטי נופלים. כנראה שנפגענו שלושתנו יחד. לא איבדתי את ההכרה, רק הרגשתי כאבים עזים ברגלי. המסוק המשיך לירות לכיוון שלנו. חריס ועבד אל-מועטי נפלו במרחק של כעשרה מטרים ממני, ועבד אל-מועטי היה מעט יותר קרוב אלי מחריס. למרות הכאבים לא השמעתי קול כי רציתי שהחילים במסוק יחשבו שאנחנו כבר מתים ויפסיקו לירות לעברנו. הירי מהמסוק נמשך כעשרים דקות. לאחר מכן המסוק עזב את המקום אבל המשכנו לשמוע קולות של ירי, שאף התגברו.

חריס קרא בשמי ואמרתי לו שאני בסדר. הוא קרא גם לעבד עבד אל-מועטי וגם הוא אמר לו שהוא בסדר, ואלה היו המילים היחידות שהחלפנו. אני חושב שהשעה כבר הייתה אחרי 03:00. ברגע הזה הרגשתי שאני לא יכול לקום וגם חריס ועבד אל-מועטי נשאר שרועים על הקרקע. ניצלתי את ההפוגה הזו וזרקתי את הנשק שלי למרחק. אני חושב שאיבדתי את ההכרה כי התעוררתי רק למשמע הקריאה לתפילת הבוקר מהמסגדים בכפרים הסמוכים. אז ידעתי שהשעה היא בסביבות 04:20 כי קריאת המואזין לתפילת הבוקר היא בשעה הזו.

כשהתעוררתי שמעתי את עבד אל-מועטי מחרחר בקול חזק והרגשתי שהוא מוציא את נשמתו. שמעתי את חריס קורא במכשיר הקשר שאנחנו הולכים למות. אחר כך הוא שתק וגם במכשיר הקשר היה שקט. אני לא פציתי פה כי עשיתי את עצמי מת מתוך פחד שהמסוקים יירו לכיוון שלנו פעם נוספת. כל הזמן שמעתי קולות מסוקים אבל לא ראיתי אותם.

מותו של מוחמד ג'מעאן מחמוד חנידק, בן 15.

תושב ח'אן יונס

עדותו של מוחמד עבדאללה ג'מעאן חנידק, בן 15,

תלמיד כיתה י', תושב ח'אן יונס¹⁰⁸

ביום שני, 17.12.01, בסביבות השעה 15:00 אחר הצהריים, הייתי בדרך עפר הסמוכה לביתי. דרך זו חוצה את דרך הים ומגיעה עד קצהו הדרומי של מחנה הפליטים ח'אן יונס.

108. העדות נכתבה על-ידי נביל מח'ירז ב-19.12.01.

לדברי ראש ענף דין בינלאומי בצה"ל, אל"מ דניאל רייזנר, "חיילי צה"ל נאלצים להתמודד עם בעיות מוסריות קשות מאוד ... אני קיבלתי דיווח מגורמים בשטח, שכאשר הם זיהו ילדים מחזיקים נשק, אפילו שההוראה הייתה לירות על מנת לפגוע, הם ירו על מנת לפגוע ברגל, רק כדי לא להרוג את הילד אפילו שהוא ירה עליהם. אבל זה לא כל המקרים. זה החלטה מוסרית של החייל בשטח"¹⁰⁹. גבולות המותר והאסור בעת ירי חייבים להיות מוגדרים באופן חד משמעי וגלוי ולא להיות נתונים לשיקול דעתו המוחלט של החייל בשטח. נסיונו של אל"מ רייזנר להטיל את מלוא כובד האחריות על החייל הבודד בשטח שאמור, לדעתו, לפעול לפי צו מצפוני ולא לפי הוראות מחייבות, מהווה התנערות מאחריות של הדרג הפיקודי והמשפטי הבכיר של צה"ל.

לפיכך קורא בצלם:

- להימנע מפתיחה באש כשלא נשקפת לחיילים סכנת חיים;
- לחלק לכל החיילים הוראות פתיחה באש בכתב בצורה שתבהיר באופן ברור וחד משמעי את הנסיבות בהן מותר להם לפתוח באש;
- לפרסם באופן פומבי לפחות את העקרונות הבסיסיים של הוראות הפתיחה באש;
- לחקור באופן יסודי את כל המקרים בהם נפגעו מידי אזרחים פלסטינים שלא היו מעורבים בלחימה ובמידת הצורך להעמיד לדין את כל האחראים לאירועים אלה.

לפני כמה חודשים אמר קצין בכיר באזור בית לחם לעיתונאי נחום ברנע: "אני לא נותן לחיילים שלי הוראות בנוסח אל תפגעו בחפים מפשע. במצב שנוצר, מי שנותן הוראה כזאת כאילו אמר אל תירו בכלל ... אנחנו משתדלים לירות על מה שמזהים, אבל לא תמיד"¹⁰⁹.

בעוד דובר צה"ל וגורמים רשמיים אחרים מנסים לתאר תמונה לפיה צה"ל אינו פוגע בחפים מפשע, נראה כי דברים אלו מתארים באופן יותר מדויק את המציאות. גם אם אין למערכת הביטחון כוונה לפגוע בפלסטינים חפים מפשע, המקרים הרבים בהם נפגעו אזרחים כאלה הופכים את היעדר הכוונה לבלתי רלוונטית. אלו אינם מקרים "חריגים" אלא תוצאה בלתי נמנעת של מדיניות.

בדו"ח זה הובאו כמה דוגמאות לדפוסים של ירי בלתי מוצדק, בהם ירי אש היה במידי אבנים, ירי כדורי מתכת מצופים גומי שגרם לפגיעות קשות, ירי על אזרחים שהתקרבו למחסומים, פגיעה באזרחים לא חמושים שנמצאו בבתייהם או ברחוב במהלך "חילופי אש". דפוסים אלה הובילו לפגיעה נרחבת בחפים מפשע לאורך האינתיפאדה.

האחריות לפגיעה בחפים מפשע אינה של החייל היורה בלבד אלא בעיקר על הדרג הפיקודי הבכיר וקובעי המדיניות. הם הנושאים באחריות לניסוח הוראות המתירות ירי במקרים בהם לא נשקפת לחיילים סכנת חיים, למסר הבלתי ברור בנוגע למקרים בהם מותר לפתוח באש ולחסינות בפועל הניתנת לחיילים שירו באופן בלתי חוקי.

¹⁰⁹. "כוחותינו השיבו אש", ידיעות אחרונות, 27.4.01.
¹¹⁰. דבריו נאמרו בישיבת וועדת הכנסת לקידום מעמד הילד, 29.11.00.

תגובת דובר צה"ל

לישראל	הגנה	צבא
צה"ל	דובר	חטיבת
ציבור	קשרי	ענף
9 ת"א	בן אב"י	רחי' איתמר
01000		ד.צ.
03-6080339/40		טלפון :
03-6080334		פקס :
265		זכ
2002	במרץ	7

לכבוד
"בצלם" - מר רון דודאי

הנדון: תגובת דובר צה"ל לדו"ח בנושא "ירי בלתי מוצדק והוראות הפתיחה באש"

שלום רב,

להלן תגובתנו לדו"ח בנושא "ירי בלתי מוצדק והוראות הפתיחה באש":

אנו מצויים בעימות מזויין ואלים, הכולל הפעלת טרור בהיקף חסר תקדים, אשר חיילי צה"ל נלחמים למונעו ולסכלו.
בלחימה אלימה זו צה"ל וחייליו מתמודדים מדי יום ומדי שעה עם פיגועים, התקפות ואירועים אלימיים בהיקף נרחב מאוד - עד כה התרחשו למעלה מ- 11,000 (!) פיגועים ואירועי טרור.
כפי שהוסבר בעבר, צה"ל אינו נוהג לפרסם את תוכנם של כללי הפתיחה באש, בשל היותם כללים מבצעיים המטילים מגבלות על פעילות החיילים, וזאת מחשש שמא מגבלות אלו ינוצלו ע"י גורמים עוינים לפגיעה בכוחות הלוחמים.
בשל כך, נימנע מהתייחסות לגופם של כללי הפתיחה באש כפי שמתוארים בדו"ח. נדגיש, כי אין בכך כדי לאשר או להכחיש את תוכן הכללים כפי שהוצגו בדו"ח.

עם זאת, ניתן לומר ואף יש מקום להדגיש, כי כללי הפתיחה באש אינם מתירים ירי באופן אוטומטי, אלא הם מכוונים להתמודדות עם האיום הגלום בסיטואציה אליה נקלעים החיילים. בהתאם לכך, החייל הניצב מול האיום חייב להפעיל מידה מסויימת של שיקול דעת ולבחון האם אכן במקרה שלפניו מגולמים איום או סכנה כלשהי, ולא לירות באופן אוטומטי.

עוד מצויין בדו"ח כי המערכת המשפטית הצבאית אינה מקיימת פיקוח של ממש על החרیגה מהוראות הפתיחה באש. עם כל הכבוד טענה זו פשוט אינה נכונה.
כל מקרה מוות או פציעה כתוצאה מירי חיילי צה"ל המובא לידיעתנו, ואף שלא בדרך של תלונה רשמית, נסיבותיו נבדקות עם גורמי הפיקוד הרלוונטי.
חומר התחקיר המבצעי וממצאיו מובאים בפני הפרקליט הצבאי הראשי, ובמקומות בהם עולה חשד לעבירה, המצדיק פתיחה בחקירה מורה הפרקליט הצבאי הראשי על פתיחה בחקירת מצ"ח לבירור נסיבות המקרה, אשר בסיומו ננקטים הצעדים המתאימים.

נכון להיום, נפתחו כ- 100 חקירות מצ"ח לבירור תלונות שונות כנגד חיילי צה"ל. מתוכם, כ- 21 חקירות נפתחו לבירור אירועי ירי שונים, בהם נפצעו או נהרגו תושבים פלסטינים.

יש לציין, כי אותם 21 מקרים, הם המקרים בהם לאחר בדיקה ראשונית, עלה כי קיים חשד לעבירה המצדיק חקירה פלילית, וזאת לאחר שנערכו בירורים ובדיקות לגבי כ- 150 מקרי ירי. ביתר המקרים תוצאות הבדיקה לא הצדיקו פתיחה בחקירה פלילית, ובחלק מהם אף ננקטו צעדים משמעותיים או פיקודיים ע"י מפקדי הכוחות.

הנה אם כן, קיים פיקוח משפטי ממשי לגבי פעילות כוחות צה"ל באירועי הלחימה המתמשכים מזה כ- 17 חודשים.

יתרה מכך, לאחר שנסתיימו חלק מחקירות המצ"ח, הוגשו, נכון להיום, **כתבי אישום** כנגד 8 חיילים, ב- 4 פרשיות שונות:

- א. כתב אישום הוגש כנגד חייל שירה לעבר רכב שעקף מחסום צבאי ליד בית דגן. על פי האישום הירי גרם למותה של נוסעת ברכב.
- ב. כתב אישום הוגש כנגד קצין שהורה לבצע ירי לעבר תושב פלסטיני שרכב על חמור, ולכאורה, לא היווה כל סכנה לכוח. על פי כתב האישום הפלסטיני נפצע.
- ג. כתב אישום הוגש כנגד שני חיילים שהיכו פלסטיני בדרך בית לחם.
- ד. כתב אישום הוגש כנגד ארבעה חיילים אשר היכו ואיימו בנשק על תושבים פלסטינים ליד סמוע. שלושה חיילים הורשעו ונענשו בחומרה.

יש לציין, כי בכוונת הפרקליטות הצבאית להגיש כתבי אישום נוספים במקרים המתאימים.

לגבי 15 המקרים המצויינים בדו"ח, נציין כי 12 מקרים ידועים לפרקליטות והם מצויים בשלבי בירור שונים. אחד מן המקרים, מותו של מועין אבו לוואי ב- 19/8/01 ליד שכם נחקר בימים אלה ע"י מצ"ח.

שלושה מקרים נוספים (איברהים פרעון, אחמד אבו מצטפא ועלי אחמד) הובאו לידיעתנו לראשונה במסגרת הדו"ח והם ייבדקו וייבחנו ביסודיות הראויה.

העולה מהאמור לעיל, כי מתקיים פיקוח משפטי של ממש על תפקוד הכוחות הלוחמים, וכל זאת בעת לחימה. כאן המקום להדגיש כי אין המדובר ב"אינתיפאדה" (התקוממות עממית שעיקרה הפרעות סדר והפגנות), כפי שצינתם בכותרת הדו"ח, כי אם באירועי לחימה ממש (התקפות טרור כלפי אזרחים וחילים), המתאפיינים במאות פיגועי ירי, זריקות רימונים, הנחת מטענים, וכיוצא באלה תקיפות בנשק חם אשר מכוונות כלפי כוחות צה"ל, כמו גם כלפי אזרחי מדינת ישראל, אשר אינם נוטלים כל חלק בלחימה.

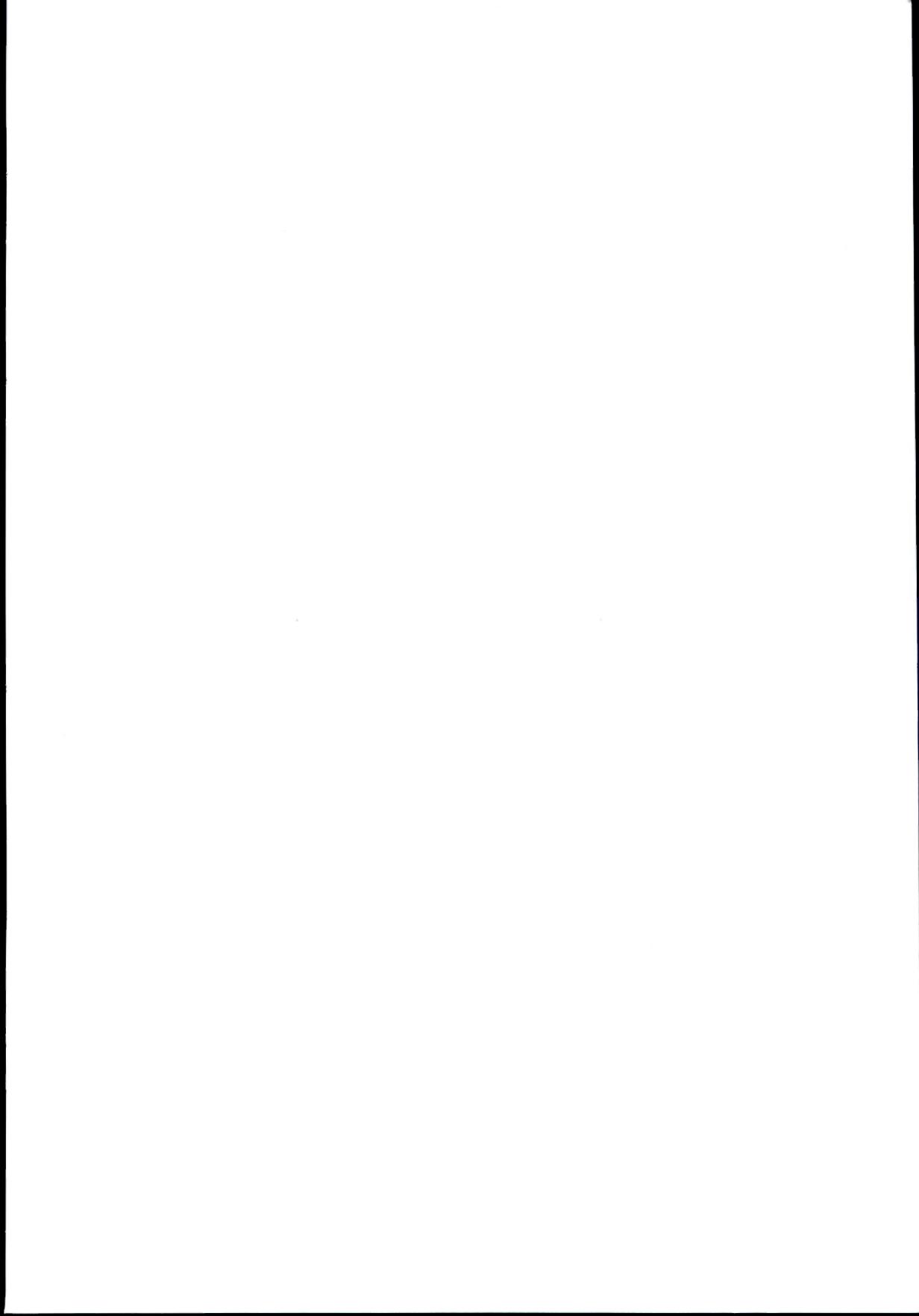
לסיכום, נציין כי כוחות צה"ל מונחים ומתודרכים לפגוע אך ורק במי שלוחם כנגדנו, ובכל מקרה שבו נפגע חף מפשע נערכת בדיקה מקיפה, ונסיבות המקרה מובאות בפני הגורמים המשפטיים

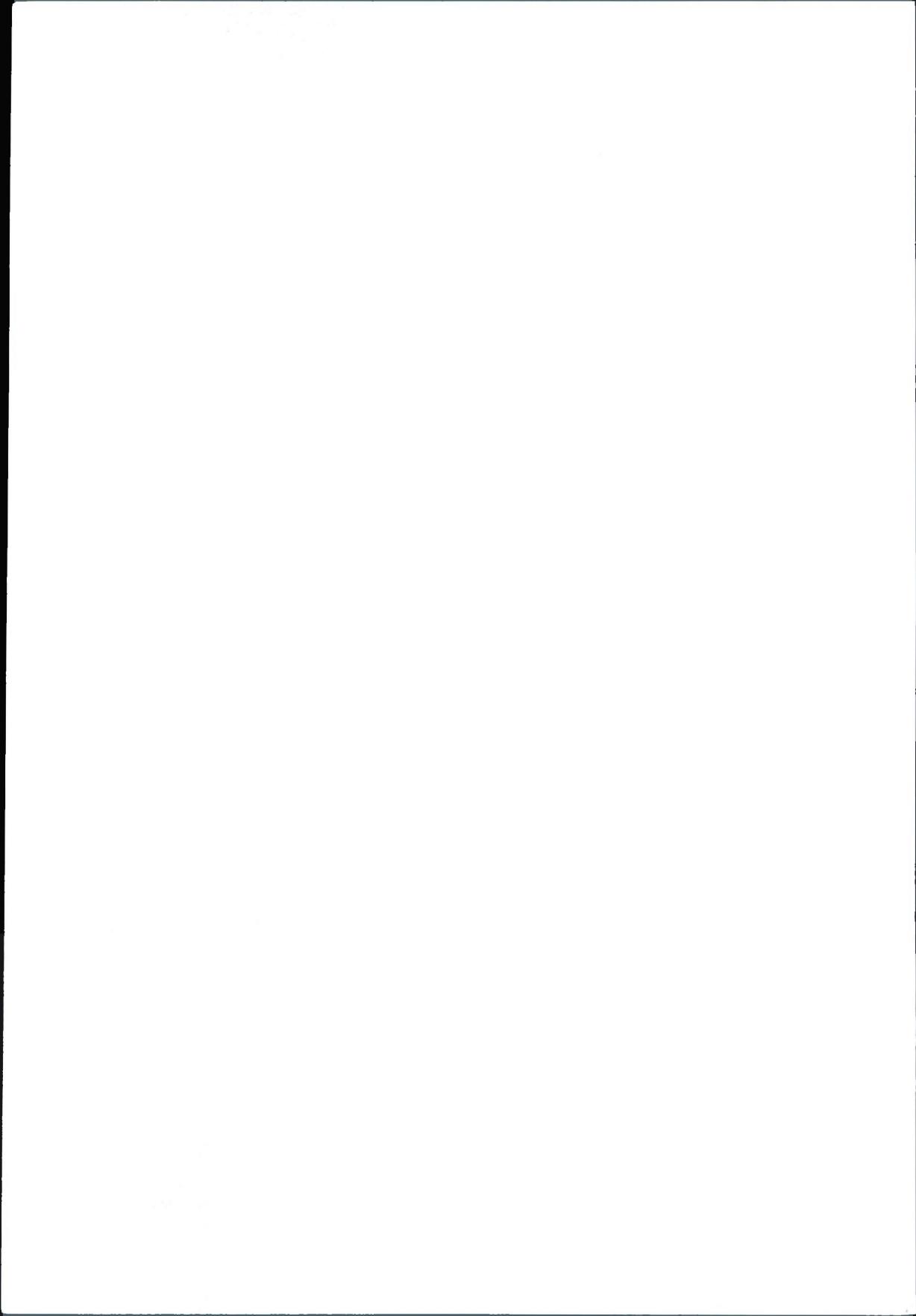
הרלוונטיים, אשר, במקרים המתאימים מורים על נקיטה בצעדים משפטיים של ממש כנגד
האחראים.

מאידך, הגורמים העוינים הפלסטינים מכוונים את תקיפתם מראש גם כלפי אזרחים תמימים
שאינם מהווים סכנה לתוקפיהם, וכל חטאם הוא היותם ישראלים. חמור הוא שארגון "בצלם"
אינו מפנה את חיצי הביקורת כלפי הצד הפלסטיני וקורא לו להמנע מפגיעה מכוונת בחפים מפשע,
וכן לחקור ולהעמיד לדין את האחראים לפגיעות אלו.

בברכה,

אפרת שגב / רב-סדרן
ראש מדור סיוע

בּתְּסֵלֵם

מרכז המידע הישראלי לזכויות האדם בשטחים (ע.ר.).

بتسيلم - مركز المعلومات الإسرائيلي لحقوق الإنسان في الأراضي المحتلة

B'TSELEM - The Israeli Information Center for Human Rights in the Occupied Territories

רחוב התעשיה 8 (קומה רביעית) ירושלים 93420
טלפון: 02-6735599, פקס: 02-6749111

شارع هتاسيا 8 (الطابق الرابع), تلبيوت القدس 93420
هاتف 6735599 (02) فاكس 6749111 (02)

8 Hata'asiya St. (4th Floor) Talpiot, Jerusalem 93420

Tel. 02-6735599, Fax. 02-6749111

E-mail: mail@btselem.org <http://www.btselem.org>

